CETINSKI

KNEZ DOMALDO

NAPISAO

O. ŠIMUN MILINOVIĆ

gimnazijalni profesur.

Zadar

Brzotiskom „Narodnoga Lista“

1886.

„Narodni List“ izdavatelj.

Rod i pleme.

Naši povjestničari malo nam spominju cetinskoga kneza Domalda, koji je u svoje vrieme najproslavljenijim i najzaslužnijim izmedju svih hrvatskih velmoža bio. Ovomu velikomu Hrvatu moraju Zadrani najviše na svomu sadašnjemu obstanku zahvaliti, jer bo im je on junačkom desnicom iz pepela i ruševinâ podigao i obnovio Zadar grad, kada ga je pakostna talijanska ruka porušila bila. Njemu i svi ini dalmatinski gradovi kojim je načelnikovao imaju harni se pokazati, zašto ih je od slična udesa čuvao, narodnu saviest budio, slogu medju razdraženimi strankami uzpostavljao, i domovinu slobodnu htio učiniti. S toga zaslužuje da ga sa djelovanji na vidik iznesemo, što ćemo i učiniti, u koliko prostor dopusti, netom prije zapoznademo mu rod i pleme.

Po svjedočanstvu jedinoga splitskoga ljetopisca Mike Madijeva, proslavljeni knez Domaldo rodio se je u Livnu **(1)**, negdje oko polovice dvanaestoga vieka, od velmožne hrvatske porodice. Otcu mu ime

(1) *Comes Domaldus de Clyvna.* Lucio: de reg. Dalm. app. 379.

bilo Saračen. Muž je to bio velikoga ugleda i proglašenoga junaštva. Treba nam ga pobliže upoznati, jer djela otčeva odsjevaju i na sina.

Neznamo kakvu čast i velmožje Saračen je u Livanjskoj obnašao kada mu se onamo sin Domaldo rodio; samo znademo da je još onih vremena sva ona okolica cvala miljem i obiljem. Prostranu ravan zaokruženu protegnutimi kosami usedlanih brdina, izpresjecanu prosutimi dražestnimi glavičicami, razmaknutu pclegnutimi vlakami i rudinami, na mahove stjesnutu uzdižućimi se prievorci, i sa bujnom prirodom, rešila ju jošter i umjetna ruka okretnoga Livanjca. Zato je i bivala češće jakim uporištem hrvatskih i potonjih bosanskih vladara.

Još u listini Mutimirovoj od godine 892 spominje se medju odličnijimi, livanjski župan Želimir, a u Zvonimirovoj od godine 1076 knez Dobrila; ali dosle Livanjska lje nedade nad Saračena i Domalda slavnijih muževa.

Saračena nahodimo najprije spominjana kao kliškoga župana. U njegovo vrieme bizantinski car Emanuel godine 1168, osvojio Hrvatsku i Dalmaciju; postavio u Splitu sa jakom posadom namjestnika mudroga i okretnoga strica Konštantina „Sebastu“. Uz ovoga prijanulo sve što se latinštinom odavalo, dočim hrvatstvo mu se protivilo. Iz toga nastale dvi stranke koje se na smrt progonile. Konštantin naumio svakako bližnji prkositi Klis imati; ovi se nedao, već odabrao Saračena svojim županom, koji je borbu proti Bizantincem i njihovim pristašam predvodio. Dogovorno sa nekim vojevodom Reljom, po svoj prilici iz Livanjske, kamo nam se i kašnje istoimeni junak „Relja Bošnjanin“ pokaziva, udario na Split da ga tudjinu otme i hrvatsku upravu uz-

postavi. Relja zaželio sam splitskim načelnikom biti, ali Splićani uvjek po njihovoj navadi „prezirali svaku vlast čovjeka hrvatske ruke“ (1). Relja u borbi prenaglio; upao u zasjede i zaglavio. Toma arkidiakon da iztakne „odlično junaštvo latinskoga Splita“, a smanji ono hrvatskih vojevoda, izvrće dogadjaj i pritajiva grčku posadu.

Osamljeni Saračen uvidio uzaludan svaki daljni podhvat, prignuo se na ponudjeni mu mir. Ovi je bio mjeseca travnja godine 1171 u Splitu utanačen, na koga se podpisalo sto i pedeset Klišana (2). Po svoj prilici posljedica pomirenja bila je: odstranjenje Saračenovo kao predvoditelja borbe. Nekaže se da je Klis pod vlast Konstantinovu došao, ali nam već u njemu kao župana nestaje Saračena.

Isto se je i hrvatski Šibenik protivio bizantinskoj vlasti, pa je obrao kliškoga župana Saračena svojim knezom. povjerivši mu svoju sudbinu. I onako je prije Šibenik pod upravom kliškoga župana bio (3), a sada im ga još više u borbi proti Bizantincem trebalo. Nisu se Šibenčani u njemu prevarili. Našli u njemu čovjeka po svojoj želji; a da mu zasluge nagrade, učinili ga „doživotnim knezom“, podieljujući pravo nasljedstva i njegovim potomkom (4)! Najbolji dokaz da je Saračen podpuno nadam Šibenčanâ odgovorio, i on se od to doba uviek „knezom šibeničkim“ nazivlje.

Za vrieme njegova i sinova mu knezovanja, silno je Šibenik pučanstvom i blagostanjem napre-

(1) *Detestantes prorsus regimen viri Sclavigenae experiri.* Thom. arch. cap. 21.

(2) Kukuljević: Codex diplom. vol. II, 88.

(3) Lucio: Memor. di Traù, pag. 32.

(4) Op. cit. pag. 29.

dovao. Spominje se Saračen do konca dvanaestoga vieka i početkom trinaestoga. Nasliedio ga sin mu Domaldo. Kao što je nekoč u većemu Filip II bio svomu sinu Aleksandru, oli Amilkar Barka svomu Anibalu, tako je u manjemu Saračen bio svomu sinu Domaldu, pripravivši mu put do velmožja i proslavljenja.

Za vrieme Domaldovo tri nam se hrvatske velmožne porodice u Dalmaciji osobito ističu: Šubića bribirskih, Kačića omiških, i Saračenovića ili Domaldovića cetinskih. Kačići i Domaldovići u najboljih i prijateljskih su odnošajih živili, dočim Šubići uvjek samosvojni, prkositi i samosilni, često i medjusobno su nesložni bivali, što je njima istim, drugim porodicam i cielomu narodu naštetovavalo. Kada je velmožje Kačića i Domaldovića smaljeno, onda je ono Šubića na visoko skočilo dieleći se osobito na dva porodična ogranka: na knezove krbavske i na knezove bribirske (1).

Šubići i Kačići spadaju na onih poznatih nam dvanest hrvatskih rodova, što su državni ugovor sa Kolomanom magjarskim sklopili. Nu nemožemo doznâti od koga roda Saračen i Domaldo lozu vuku. Neki ciene od Gušića, što je dosta prilično, ali ničim dokazano. Ištom Saračen pokaziva nam se glavnim hrekom, iz koga je udarila višetračna porodica, koja medju prvimi mjesto u našemu narodu zauzimlje.

Naš Lucijo misli da je Domaldo Kačićeva roda (2). On je ovo iz toga zaključivao, što je Sa-

(1) *Exinde.. duae familiae eminere coeperunt a Comitibus Corbaviae, et Breberii cognomen sumpserunt.* Lucio: de reg. Dalm. Lib. cap. IV, VIII.

(2) *Caciclos.... de quorum generatione fuerunt Comites Nicolaus Almisi et Domaldus.* Memor. di Traù. App. 62.

račen u šibeničkomu knježtvu nasliedio knezove Kačiće Neštora i Proklata, koje spominje i papa Aleksander II u poslanici od godine 1177 na splitskoga nadbiskupa S. Rajnera. I Brencon, sin omiškoga kneza Kolomana, bio je takodjer Kačić, koga je nasliedio Saračen. Scieni se da je i Kulin ban Kačićeva roda, pak zato njegova svojta Saračen obnašao u Livnu nekoje časti. Na drugomu mjestu scieni Lucijo, da Domaldo nije drugo već isti omiških Kačića glasoviti vojevoda Malduk (1). Još i sada u Omišu i „Krajini" što se uz more do Makarske sterala, uzdrži se živa uspomena o junaku Malduku. Život njegov u mnogom je Domaldovu naličio, iz toga je Lucijo počeo sumljati da bi on mogao biti isti Domaldo, pridjevkom Malduk. Nu iz Tome arkidiakona možemo se podpuno osvjedočiti da nije ista osoba Malduk i Domaldo.

Toma je Domalda lično poznovao, i s njim, kroz višegodišnje njegovo u Splitu knezovanje, u opornomu doticaju bivao. Kao kolovodja „latinske stranke" otvorenim mu se protivnikom kazivao, ali ga nigdje kakvimi niskimi čini nenapada, kao što druge hrvatske ljude. On pače žestoko kudi svoje sugradjane što su prekršivajući prisegu godine 1220 sa knježevske stolice zbacili ga; boj koga su oko godine 1225 protiva istom vodili, naopako im izpao, jer su božjom kaznom udareni rad vjerolomstva (2). Kada su godine 1227 sklonuli Splićani hrvatsko-dalmatinskoga vojevodu Kolomana neka Klis oduzme Domaldu, onda je isti Toma arkidiakon kao bilježnik rukovodio predaju Klisa Splićanom i Trogiranom.

(1) *Suspicari licet hunc Domaldum eundem fuisse cum Malduco duce Caciторum.* Lib. IV. Cap. VIII.

(2) *De bello quod gestum est cum Domaldo.... cum absque reatu perjurii non potuissent ipsum de Comitatu ejecisse.* Cap. 31.

Sasvim drugčije govori Toma o Malduku i njegovih sinovih On nam ga gusarom i razbojnikom najgorim predstavlja. Da opravda boj, kojim je godine 1241 novi splitski knez Talijanac Gargan, napao na Omišane, on ih sa vojevodom Maldukom nazivlje „najokrutnijimi gusari“ (1). Rat je ovi sa najvećom stranačkom strašću i okrutnošću vodjen kada već Domalda nije bilo. Veseo Toma što je nakon ljutih borba i težkih napora, najpotlà pošlo mu za rukom nadvladati hrvatsku a uzpostaviti vladajućom latinsku stranku, u zviezde kuje novoga kneza Gargana i njegovu upravu. Iztiče mu junaštvo nad Omišanim, Maldukom i njegovima sinovima: Prebislavom hvarskim i Osorom bračkim knezom, jer su ovi podpomagali splitsku narodnu stranku.

Malduk je imao i sinovca, imenom Tolena U vrieme žestokih splitskih stranačkih borba, narodna ga stranka u pomoć pozivala. On stao u splitskom polju plieniti i za plieno cienu tražiti. Njega Toma takodjer crnimi bojami riše, jer se latinskoj stranci osvećivao.

Kada je godine 1251 kralj Bela IV boravio u Kaštelih pod Biačem kod crkve S. Petra od Klobučca, pred njega je stupio Maldukov sin Osor, tražeći u ime ciele rodbine da mu se povrate biačka zemljišta „Knježine“ zvana, koja su mu ne pravedno oduzeta (2). Nu Trogirani, kraljevi štičenici, ih prisvojili, te im nemogućе iz rukuh iztrgnuti bilo. Ovo nam pokaziva da porodica Maldukova nije razbojnička niti gusarska bila kakvu nam ju Toma hoće da predstavi, inače nebi Bela onako ljubezno Osora

(1) *De Bello cum Piratis.* Cap. 36.
(2) Lucio: Memor. 41—73.

primio. Iz ovoga doznajemo da su Kačići u milosti kraljevoj bili, dok Domaldovići nisu, jer ih kralj ovom prigodom „veleizdajnici i buntovnici“ svečano nazivlje.

Domaldo imao sina, imenom „Slovin“. Ovi sami naziv pokaziva nam kakvim je Domaldo duhom dihsao kada je u onih vremenih svoga jedinca tim liepim imenóm prozvao. Imao i vrlo uglednoga sinovca Rogjera (1); ovi pak imao plemenitu kćer Stanu, koja se dobrotvornimi djeli odlikovala. Najbolje nam je poznat vrli mu rodjak Saračen, biskup Krbavski. Još mladićem sa svoje učenosti i uzornih krieposti svrnuo na se pozornost, zato je i obran biskupom. Oko god. 1239 posvetio ga nadbiskup Guncel (2). Mi ćemo na drugomu mjestu navesti kako je vrli Saračen upleo se u borbu što je izmedju Šibenčana i Trogirana nastala bila.

Puna su i sada usta puka cetinskoga poviedanja: o ženidbi sina Nelepića kneza, iz dalekoga Zadra gradà. Kada je knez Nelepić svoga sina ženio, sakupio svatove od Livna i Knina, od Imotskoga i Omiša, od Klisa i Cetine ravne. Poredani stajahu, sve od Sinja do Lučanskih dvorova — do pet kilometara duljine. Nigda prije nevidjena kita svatovâ pošla niz ravne Kotare. Zadrani na susret izšetali i svatove u svoje dvore uveli. Najpotla sa gizdavom djevojkom k Sinju se sretno povratili, gdje se u dvorih kneza Nelepića mjesec danâ pirovalo.

Nigdje nenajdoh da je koji od roda Nelepića iz Zadra se ženio, što bi nam pučku predaju po-

(1) *Slovina figlio del conte Domaldo e Roggero nipote.* Lucio-Memor. 47.

(2) *In Corbavia fecit episcopum quendam juvenem de parentela Domaldi Comitis, nomine Saracenum.* Thom. arch. cap. 41.

tvrdilo. Ona se po svoj prilici odnosi na Saračena i ženidbu kneza Domalda, a puk ju kašnje na Nelepiće svrnuo i okitio. Zbilja rek bi da je Domaldo iz Zadra se oženio sa plemenitom Dobricom. Ovo bi nam potvrdila i jedna listina od godine 1170, koja spominje Domalda i njegovu zaručnicu. Radi njezine osejbujnosti mi ovdje cielu listinu prenosimo.

„Ja Ružana, opatica samostana S. Marije u Zadru, naredjivam neka se ovo za uspomenu u pismo postavi. Stana, supruga Gaudija Nedonešca, nahodeći se na smrtnoj postelji, predade svoga vlastitoga sinčića Prvoša samostanu S. Marije, pod tim uvjetom i ugovorom, neka ga knjizi izučimo. Ako bi se pak kojim načinom moglo djetešce do svećeničkoga stališa dovesti, da to uznastojimo. Ter bi se ono uzjogunilo i učiti ne htjelo, neka onda preko svega svoga života, makar i svećenikom postalo, služi samostanu što mu god bude od ovoga naredjivano. Ovo su svjedoci pred kojimi umiruća Stana, Gaudijeva supruga, predade nam sinčića Prvoša. Stana sestra Gaudijeva, i Dobrica zaručnica Domaldova" (1).

Po momu mnienju, ova Dobrica bila bi plemenita zaručnica kneza Domalda. On je bio knezom cetinskim, pa lasno da je puk u svomu poviedanju njegovu ženidbu prenio na Nelepića, koji ga u knježtvu nastupio. Sbog njegove ženidbe sa plemenitom Zadarkinjom, bio je Zadranom dobro poznat, zato su ga i obrali svojim knezom godine 1202 i pouzdali mu obnovljenje porušenoga im grada. Slovilo je daleko velmožje i junaštvo šibeničkoga kneza Saračena, s toga i njegov sin mladi Domaldo, koji je riedka

(1) Kukuljević: Codex dipl. Vol. II., 87.

svojstva imao, ženio se od ugledne zadarske porodice.

Sva je prilika da je Dobrica u rodstvu oli prijateljstvu bila sa Stanom, koja ju za svjedoka htjela kada je svoga sina njegi samostanskoj predavala. Ista Dobrica, budući roda plemićkoga, valjda je u spomenutom samostanu uzgojena i opatici Ružani dobro poznata bila. Dvoje mladi desilo se kod roda Dobričina kada je od rodice Stane za svjedoka pozvana. Stana supruga Gaudijeva, Stana sestra mu, Stana Domaldova kćerca; iz ovoga upoznaju se rodbinska istoimena.

Neki Domaldo od plemenite zadarske porodice Zadulinića, spominje se godine 1273 svjedokom pri sklapanju pogodbe pomirenja izmedju Trogiranâ i Splićanâ. Ovoga su istoga godine 1286, odabrali Splićani svojim načelnikom (1). Po svoj prilici plemenita Dobrica bila od Zadulinića roda, i iz časti naprama knezu Domaldu, nadjenuli ime, spomenutom načelniku, Domaldo. Sudimo iz toga što je ovi Domaldo neka imanja kneza Domalda u Trogiru i okolici mu posjedovao. Mogao ih imati samo iz kakvih rodbinskih odnošaja. Treba nam spomenuta posjedovanja pobliže zapoznati.

Pod trogirskim brdom Korbanom, koje veliko od maloga polja dieli, iztiče kod mora više vrutakâ žive vode. Ova je svedena do trideset stopâ u visoke zaporne, sačinjavajući kao jedno jezerce, odkolen se na dvanest žliba raztakala i dvanest mlinâ vrtila. U staro doba nisu, gdje no su sada, bili. Jedan dio prama zapadu do sto koračaja se odalečivao;

(1) *Domaldo di Zadulini, nobile Zaratino Podestà di Spaluto.* Lucio, Memor. pag. 119.

razaznaju se i sada ruševine kuća, zaporakâ i žljebâ, kod mjesta odkolen započima malo polje. Oni su Trogiranom pripadali. Drugi dio odticao prama iztoku u veliko polje. Poznaju se ruševine protegnuta debela zida sa vodovodom prama Divuljam, gdje se takodjer u zaporku voda uzdržavala, a ovdolen raztakala vrteći više mlinâ. Ovi su na službu Hrvatâ, osobito Biačana i stanovnika u velikomu polju (1) bivala.

Mlinice ove bile su svojina kneza Domalda. Kada je pō Garganu sklapan savez godine 1239 izmedju Splićanâ i Trogiranâ, raspra što je glede istih mlinica obstojala izmedju Trogira i kneza Domalda prenešena bi na kraljski sud. Nakon toga nastao rat izmedju obadva grada. Došlo se do pomirenja; u crkvi s. Petra u Splitu godine 1243 utanačeni su uvjeti, koji su zatim u Trogiru uzakonjeni. Ovom prigodom osta riešena i parba izmedju Trogiranâ, kneza Domalda, njegova sina Slovina i sinovca Rogjera (2). Domaldovići odrekli se svakoga prava na mlinice, ali zato dobili 500 mletačkih libara, i u Trogiru veliku palaču sa tornjem i svimi pripadavštinami.

Ova ista palača došla u vlastništvo Domalda Zaduliniéa. Kako? Ja mislim uslied rodbinskih odnošaja izmedju kneza Domalda i plemenite porodice Zaduliniéa, od koje Dobrica bila, i njezina svojta Stana Nedoneščeva.

Iz jedne listine od godine 1365, a koja se pozivlje na drugu od godine 1210, koja nam se

(1) *per uso dei Croati abitanti nel Campo grande, particolarmente della villa Biač.* Lucio. Memor. pag. 41.

(2) *Restò sopita la differenza col conte Domaldo, Slovina suo figlio e Rogerio nipote.* Lucio: Mem. 47.

takodjer uzdržala, čisto zapoznajemo, da su potonji slavni knezovi Nelepići potomci roda kneza Domalda. Ova listina našemu Luciju po svoj prilici nije poznata bila. Spomenute godine 1365 sa mnogobrojnom pratnjom i kraljskom punomoćju prispjela u Zadar Jelisava Poljakinja, kraljica majka Ljudevita I, a svekrva poznate nam Jelisave Bosankinje, kćeri jedinice Stjepana Kotromanića. Jadviga, mladja kćer ove, postala poljskom kraljicom i vienčala Vladisla Jagela, od koga nastala porodica Jagelovića; a stariju kćer Mariju nehtjeli Hrvati priznati, s čega nastao pokret koji doveo na hrvatsko priestolje Karla Dračkoga, koji, kao vojevoda dalmatinski, duže je vremena u Zadru boravio. Ovdje od supruge Margarite rodila mu se kćer, potonja glasovita Napuljska kraljica „Ivanica“, koju krstio opat S. Krševana, kumovali Križan i Laura Civaleli, a općina joj sto zlatnih florinta poklonila.

Jelisava otvorila u Zadru sudište, na koje pristupili: Ivan i Lacko sinovi Tovardjevi, sa Grubičem Jurom Tvrdkovim sinom, osvadjajući kneza cetinskoga Ivana, sina bivšega kneža Nelepuka, tvrdeći: „Mi smo još od pradjedovâ i djedova uvjek cetinski knezovi bivali i uživali naslov što smo ga dobili od poznatih dvanest rodovâ hrvatskoga kraljestva. S toga smo im uvjek u Cetini baštinstvo uživali i uživati moramo, ali nam ga prisvojio knez Ivan“. Na ove osvade ustao knez Ivan dokazivati, kako osvaditelji neproiztiču od plemičkoga roda, niti im igda Cetina pripadala oli pripasti smjede, pak im ništa ni prisvojio nije. „Cetinu sam ubaštinio od predja svojih, koju je Saračenov sin Domaldo, od kralja Andrije II za vječna vremena u darovštinu primio“. Jelisava nije parbu riešila, već je

kralj Ljudevit Cetinu dosudio i potvrdio Ivanu knezu i njegovim baštinikom (1).

Ako i poznajemo iz ove listine da Nelepići od kneza Domalda lozu vuku, opet upoznati nemožemo od koga ju vuče Saračen. Kao što Lucijo mislio od Kačića, tako su drugi cienili od Gušića, ali se ničim potvrditi nemože. Katalinić veli, da su Kninski Nelepići od porodice Lapsanovića, takodjer jedna od poznatih nam ono dvanest; nu ničim nedokaziva. Od svega što znademo, mogli bismo rod Domaldov na ovi zaključak svesti.

Knez Saračen, kliški župan i šibenički knez, dvanestoga vieka postao velmožem i sjajnim hrekom, iz koga udarili trakovi koji u našoj poviesti velikom znamenitošću procvali. Svrhom dvanestoga i početkom trinaestoga vieka, svojim žarkim rodoljubjem, velikim junaštvom i velmožjem. proslavio ovu porodicu najviše knez Domaldo. Njegova zaručnica bila plemenita Zadarkinja Dobrica, gospodskoga roda Zadulinića. Od Domalda i Dobrice rodio se Slovin, riedko ime onih vremena.

Znademo za jednoga sina Slovinova Petra. Ovi je godine **1272** bio splitskim načelnikom (2). To nam zasvjedočiva koliko su Splićani privrženi bili porodici Domaldovoj i koliko je ugledna bila. Po svoj prilici najstariji sin Slovinov bio Nelepuk ili Nelepić, od koga se zvahu cetinski knezovi Nelepići. Treći Slovinov sin bio Stjepko (3), koji se godine **1272** nazivlje cetinskim knezom. Imao je rodjake: Vulčetu i sina mu Previslava, pa Predi-

(1) Kukuljević: Jura regni Croatiae et Dalmatiae Pars I., Vol. I, pag. 43—46.

(2) Bullettino di Archeol. Ann. VIII, N. 10, p. 184.

(3) *Comes Stepicius de Ceptina* Lucio: Memor. 86.

slava sa Hvalimirom. Drugih knezova do onih porodice Domaldove nije moglo u Cetini biti, pokle ju Domaldo i njegovi baštinici zadobiše. Iz toga sudimo: Nelepuk, Petar i Stjepko bili su sinovi Slovinovi i cetinski knezovi, od kojih se razgranala porodica i postali proglašeni kninski i cetinski knezovi Nelepići.

Domaldo je imao i brata, nu nije nam ime mu poznato. Od ovoga rodio mu se sinovac Rogjer i nećakinja Stana. Imao je i strica takodjer nepoznatoga nam imena. Ovi je bio Saračenov brat, od koga se rodio slavni biskup Krbavski Saračen, koji nosio ime svoga strica.

Iz ovoga zapoznadosmo Domaldova otca Saračena prvim i glavnim hrekom slavne hrvatske porodice. Trakovi ovoga proslavljenog roda sačinjavaju skup sjajnih zviezda, koje su kao čarobni kriesovi svojim žarkim rodoljubjem sjevucali i donekle ondašnje potavnjelo hrvatsko obzorje prosvietljivali.

Domaldo knez i obnovitelj Zadra.

Nekako oko dneva 20 studenoga godine 1202 zadesi liepi hrvatski grad Zadar strašni udes, koji ga sruši. Žarko sunce svoje lice iznad visokih velebitskih gora ištom pomaljalo i svoje svietle zrakove niz ravne Kotare prosipati stalo. Nad Zadrom kao da je svoj čarobni sjaj postojstručilo i posljednjim putom se pozdravljalo, ogrljujući zvonike i hramove, prodirući kroz vidnjake, spuštajući se na žrtvenike, celivajući ikone. Razlamahu se i uzdizahu izpod razvedenih svodova, ujedinjivajući svoje poklone sa milozvučnimi jutrnjimi slavopjevi Tvorcu, i moleći neka odvrati težki udes od Zadra.

Vedro nebo, žarko sunce, jesensko jutro izmamilo Zadrane na široke bedeme, te gledajući kako im se grad nad morem zrcali, uživahu nad prirodnom ljepotom. Kada eto na jedan mah ugledali kako od zapada neizbrojno brodovlje sa raztvorenimi i tihim jutrnjim lahorićem napunjenimi jedri k Zadru polako struji. Divan je to pogled bio što je svačije oči zanosio! Bi rekao: morski su to labudovi, što se nad sinjim morem zrcale i frcukaju. Nu do malo razaznadoše se i po jedrilih posadjeni

krstovi; okolo premotavahu se zastave i poklon im izkazivahu. Na taj pogled svak zavapio: gle, to je krstonosno brodovlje, što vodi k iztoku križarne vitezove! Obuzeti visokim čuvstvom vjere i nabožnosti, ostavili rod i dom, idju da oslobode posvećeni Grob od nevjerničkih ruku. Tko bi što drugo posumljiti mogao? Oj Zadrani! Jesu to križarni vitezovi, ali je mletačko brodovlje, upravljano starim našim neprijateljem, duždom Erikom Dandulom. Hoće mu se gospodstva nad jadranskim morem, za to će vas sa svom silom izdajnički napast i grad vam porušiti!

Nije nam namjera ovdje navoditi sve strahote kojimi su Mletčani, sa nigda opravdanim činom, poslužívajući se križarnom vojskom, napali na Zadar, osvojili i porušili ga. Prodrli nakon junačkoga odpora na dan S. Krševana, pustivši mah svoj svojoj biesnoj razdraženosti. Čujmo njihova pristašu Tomu arkidiakona što govori: „Sliedilo je mahom strašno ubijanje pomorom; nije već u gradu toliko zdravih preostavalo da pomrle pokopati mogu. Ležahu nepokopane mrtve lješine nevoljnikâ i po kućah i po crkvah; nevoljni gradjani nisu već znali čega bi se prihvatili, sprovodâ ili javnih posala. Žalostni grad lišen svake obrane, do malo bi od neprijatelja lasno osvojen. . . . . Izletiše Mletčani iz svojih zakloništa, četimice prodrli u grad, i prije odlazka, svega u pustoš obratili. Soriše naokolo bedeme sa tvrdjavami i sa svimi kućami, ništa uzgor do samih crkava ostavili (1).

Na razvalinah prije ponositoga grada zimovali, diveći se najsramotnijemu činu. Ištom sliedeće godine, na 7 travnja odjedrio Enrik Dandolo put iztoka, da sličnimi nedjeli, oplienjenjem Carigrada i

(1) Thom. arch. cap. 25.

uništenjem iztočnoga carstva, zavadi za vazda i onako razdražene Grke i Latine. Nevoljne posljedice divljih čina eto na žalost još i sada traju! Što su Mletčani Hrvatom u Dalmaciji, rušeći Biograd i Zadar, i plieneći druge gradove; i što su Carigradjanom i iztočnom carstvu počinili, prispodobâ možemo samo kod Vandalâ i Tatarâ naći.

Preostali Zadrani raztrkali se po Hrvatskoj (1) gdje su, kao i prije Biogradjani, najgostoljubivije primljeni. Hrvatska onda se nazivala najviše sadašnji Kotari do vrata zadarskih. Netom Erikovo brodovlje odjedrilo, pribavili Zadrani kako su mogli svakojakih brodica i stali naježenim osvetnim gnjevom napadati po moru na Mletčane. Ovi brže bolje okupili bojno brodovlje pa eto ga pod Zadar, pod vojvodstvom Rajnera, sina duždа Erika. Raztrao Zadrane i podigao na otoku Ugljanu pred Zadrom veliku tvrdjavu, ostavio jaku posadu neka straži nad morem i bdije da se nebi pokušalo porušeni grad obnoviti. Sa podpunim uvjerenjem, da se Zadar već neobnovi, pobjedonosan vratio se u Mletke.

Lišeni nevoljni Zadrani svačije pomoći, neznadijahu kamo se okrenuti. Hrvatsko-ugarski kralj Mirko nije mogao im pružiti pomoć, jer u svedjernoj svadji sa bratom Andrijom; uz to i obadva zaposlena bugarskimi, srbskimi i bosanskimi zamršaji, zaboravljahu na Zadrane. Kuda će u takoj zdvojnosti? Na njihovu i svega naroda sreću, uprli očima na proglašenoga junaka, žarkoga rodoljuba i velmožu, šibeničkoga kneza Domalda. On im i odprije dobro poznat po Zadarkinji Dobrici Zadulinića,

(1) *Jadrenses etenim per Croatiam dispersi.* Lucio: de reg. L. IV., C. II.

bjegovoj plemenitoj zaručnici. Znali su i za njegovu norbu protiva nasilju mletačkomu. Njega složno odabrali zadarskim knezom, i pouzdali u ruke njegove sudbinu svoju i svoga porušenoga grada. Nisu se u nadi prevarili (1).

Kao što nekoč razprhane Solinjane okupio oko sebe ugledni Severo i zasnovao Split, tako je i knez Domaldo okupio raztrkane Zadrane i stao snovati kako da opet Zadar obnovi. Scienim da je Domaldo u rodoljubni Nin sabrao Zadrane, ovdje osnovu udesio, i sve što je trebalo pribavio. Iz svega Domaldova rada upoznati možemo, da je po čisto proračunanoj osnovi djelovao, a ne pustolovno, zato mu i pošlo za rukom grad obnoviti.

Srećom njegovom onoga vremena bio splitskim nadbiskupom vrloučni i odlični Bernardo, rodom Talijanac iz Perugje. Proglasio se svojom učenošću na bolonježkom sveučilištu, odkolen je češće odaslavan za državne poslove na dvor hrvatsko-ugarskoga kralja Bele III. Spoznav ovi u njemu riedke sposobnosti i najfinije načine, htjede ga odgojiteljem sina Mirka. Za vrieme izpraznjenja nadbiskupske stolice desio se slučajno u Splitu. Upoznav u njemu riedkoga muža, bi godine 1198 izabran nadbiskupom. Našao je dvi mrzeće i boreće se stranke: latinsku i hrvatsku. Kao razuman i pravedan, činilo mu se da je narodna na temelju pravice i istine, uz ovu pristao i vjeran joj do smrti ostao. Na kraljskomu dvoru, kamo je često odilazio, bio preugodna osoba. U borbah izmedju Mirka i Andrije mudro se ponašao, zato obadvama ostao mio i drag. Go-

(1) *Domaldo doveva essere persona di valore e di gran seguito, poichè alla sua direzione fu appoggiata la restaurazione della città di Zara, e di quella resse la contea del 1203.* Lucio: Memo. 28.

dine 1201 naumio Mirko kruniti svoga nejakoga sina Vladislava; sabrao državne dostojanstvenike, velmože, biskupe i uglednike, ali htjede da ga Bernardo okruni (1), koga mnogimi darovštinami obasuo, medju inimi, i dohodkom mlinica na Solinu, koga je hrvatski vojevoda primao. Kada je brat Mirkin Andrija II. na priestolje zasjeo, još većimi darovštinami Bernardu svoju naklonitost izkazivao O-duzeo godine 1207 Trogiranom darovano kraljsko zemljište Biača i Sutvida, pa ga tvrdim vezom poklonio svomu miljeniku Bernardu (2).

Domaldo je u velike sa Bernardom prijateljevao, a ovi mu u poduzeću obnovljenja Zad'a sa svim na ruku bio. Onodobno splitskim načelnikom bio plemeniti Hrvat Martinušić, koji sa nadbiskupom i sa Domaldom jednodušno djelovao. I on Domaldu čim je mogao pomogao

Dok je Domaldo snovao i spravljao se na težki posao, eto iznenada priskoči najbolja sreća. Providnost upravila na obale dalmatinskoga mora deset naoružanih Gajetanskih galija, neznadući im se uzrok dolazku. Pomislio odmah Domaldo: ove treba imati, ali kako? Sklonuo on nadbiskupa Bernarda da bi ih svojim ugledom kakogod za posao obnovljenja Zadra najmio. Ne bilo novacâ. I tomu se Domaldo domislio. Kod Templarâ u Vrani držao kralj svoj novac položen. Znadući naklonitost kraljsku prama Bernardu, nagovorio ovoga da novac oduzme. Templari upoznajuć da će novac u državne koristi potrošen biti, izruče ga nadbiskupu, a ovi sada istim mogao najmiti Gajetanske galije. Sada Domaldo pričvrstio sa osnovom.

(1) *Invitatus autem Bernardus a rege.... regis filium coronavit; multisque a rege honoratus muneribus.* Thom. arch. cap. 24.
(2) Farlat III, 237.

Nitko do Omišanâ nije spravnije Domaldu i Zadranom pomoć pružio; oni su odmah u pomoć im dotrčali i skupa stali osvećivati se Mletčanom (1). Domaldo prikupio i svoje Šibenčane, koji su i onako uviek sa istimi u borbi obstojali. Ninski gradjani sve su na razpoloženje njegovo postavili, a tako su i ina rodoljubna mjesta učinila.

Priokupi Domaldo Zadrane i sve pripomoćne čete, na urečeni dan pošao sa svimi bojnimi i za obnovljenje potrebitimi spravami, prispio do porušenoga Zadra u isti čas kada prispjele i Gajetanske galije i ormanice Omišanâ. Najprije Domaldo sa svojimi četami i bojnimi spravami prebrodio se na otok Ugljan, da osvoji tvrdjavu mletačku S. Mihovila. Tvrdjava je na uznositu i visoku brdu, sa jakom posadom spravnom prije umrieti no se predati. I sada se dobro razaznaje sa svojimi visokimi zidinami i jakimi turnjevi u obsegu do preko 280 metara glasovita tvrdjava, podignuta uz nekadašnji benediktinski samostan, što je kao drugi dio tvrdjave služio. Godine 1762 udario grom u jedan toranj i porušio ga. Trebalo je Domaldu na ovako jaku i položajem čvrstu tvrdjavu jurišem udariti.

Združenimi Gajetanci, Omišani (2) i drugimi četami, nasrnuo Domaldo na tvrdjavu sa svom žestinom razdraženoga gnjeva. Bez osvojenja tvrdjave znao je da mu je nemoguće Zadar obnoviti, za to se najvećim junaštvom jurišalo. Znala je i posada što ju očekiva, padne li, s toga sa pravom očajanošću bra-

(1) *I cittadini di Zara i quali erano durante l'assedio fuggiti, si uniscono agli Almissani fatti potenti nel mare.* Prospetto cronol. della Dalmazia. 115.

(2) *I Zaratini coi Gaetani e Almissani attaccano il castello di S. Michele e lo prendono.* Opera e pag. citata.

nila se. Najpotla Domaldove čete prodrlei razpaljene gnjevom osvete, na prvi mah svu posadu izsjekle.

Obodren uspjehom, prebrodio se Domaldo na kopno. Strašno li uztreptilo srdce nevoljnim Zadranom gledajući svoj mili zavičaj porušen i nepokopane mrtve kosti svojih najdražih! Potla nego su oduška mu cvilom i plačom dali, prihvatili se posla obnovljenja grada. Gajetanci i Omišani odjedrili, ostao Domaldo sa Zadrani i pripomoćnimi četami. Kao jednoč Žudije pod slavnim Nehemijom držahu u jednoj ruci goli mač, a drugom podizahu porušeni im mili Jeruzalem, tako je trebalo i Zadranom pod upravom svoga kneza Domalda podizati uništeni im grad, jer se svakog časa navale mletačke strašili. Nije taj mučni posao kroz malo danâ mogao obaviti se, s toga je neprestano danju i noćju mužko i žensko, staro i mlado nečuvenim oduševljenjem radilo. Kako se moglo, podigle se kuće, u kojih se Zadrani nastanili (1). Zadranâ je malo preostalo porazu, s toga se s njimi naselilo većinom novih obitola iz Hrvatske, da grad uzmnože i ojačaju. Tako je Zadar samim Hrvati se napučio, i po tomu čuvstvom i pučanstvom osjećao se jedino „hrvatskim gradom“. Preostali Solinjani, pod Severovom upravom, mogli ištom treći dio Dioklecijanove palače napučiti. Izmakli mletačkomu maču i velikom pomoru Zadrani, pod upravom kneza Domalda, nebi ni treći dio Zadra napučili, da nebudu kotarski Hrvati naselili ga.

Netom puknuo glas da je Zadar opet obnovljen razprhani gradjani sa pouzdanjem u junaštvo kneza

(1) *Et tunc ruinas domorum suorum, ut poterant instaurantes, habitaveruntin eis.* Thom. arch. cap. 25.

Domalda, povraćahu se u mili im zavičaj. Medju ovimi povratilo se i pet kanonika sbora kaptolskoga, koji gostoljubivo utočišće sa mnogimi uglednimi gradjani kod benedektinskoga samostana S. Kuzme i Damnjana u Tkonu našli. Ovo je bio vrlo ugledni hrvatski samostan, u komu se staroslovenski bogoslužje obavljalo, i za vrieme Valerija de Ponte, još samo šest redovnika stanovalo (1). Iz harnosti za učinjeno gostoljubje, knez Domaldo, sa kanoničkim sborom i novim zadarskim pučanstvom učinili spomenutom samostanu ovu darovštinu godine 1203. „Zadarski kaptol, knez Domaldo i cielo gradjansko pučanstvo: Prečastnomu opatu S. Kuzme i Damnjana... Za vrieme našega obnovljenja i prognanja, vi ste nami lutajućim utočišće i pomoć u vašemu samostanu pružili. Na uspomenu pokazane nam velikodušnosti, darivamo vam i predajemo crkvu i samostan S. Dimitrije (2), koji je prije duvnam pripadao".

Čudnovata je sudbina progonila ove hrvatske duvne S. Dimitrije. One su najprije stanovale u Beogradu u samostanu S. Tome, koji im sa mnogimi darovaštinami poklonio Krešimir IV. U njemu se proslavila najviše opatica Hrvatkinja plemenita Dobrica. Porušivši Mletčani godine 1126, mačem i ognjem liepi Beograd, morale su i one bježati. Tumarajući od mjesta do mjesta prispjele u Zadar, a dobroćudni gradjani poklonili im hram i samostan S. Dimitrije. Bolnim srdcem gledale propast Beograda, a još tužnijim godine 1202, Zadra. Polovica ih, sa opaticom Violom-Ljubicom, pobjegle u Rab,

(1) *Tconi sex monachi Idiomatis Illyric. incolunt.* Farlat V, pag. 22.
(2) Lucio de reg. Dalm. et Croat, L. IV, c. II.

gdje su dobrovoljno primljene i u samostan koludrica S. Andrije smješćene. Druga polovica, medju ovimi: Draguša, Gizda, Premila i Dobruša, pošle u Bubnjane, zaklonile se u kućici nekadašnjega samostana duvnâ S. Petra. I ovi samostan utemeljili najviše Hrvati: Slovin i Grubeša sinovi Borićevi, Radoslav i Dragoslav sinovi Stjepanovi. Kućicu i crkvu S. Petra, poklonile one benedektinskom samostanu S. Kuzme i Damnjana, koji se obvezao pristojno ih uzdržati. Nu Viola sa sestrami povratila se u Zadar, i godine 1208 potvrdila učinjenu darovštinu „od kaptola, presjajnoga muža kneza Đomalda, i pučanstva“ (1). Unidje sa sestrami u samostan S. Marije, koga Krešimirova sestra Ćika sagradila, prva mu opatica bila, a za njom slavna joj kćer Vekenega. Ovi koludrički samostan uživa i sada Krešimirove darovštine i čuva grobnicu proslavljene Vekenege.

Đopro glas u Mletke da je knez Đomaldo posadu S. Mihovila predobio i uništio, Zadar obnovio i novimi naseljenici Hrvati uzmnožao i učvrstio. Planulo sve gnjevom osvete, nastalo veliko naoružanje. Dočulo se u Zadru, a nevoljne gradjane spopala prava zdvojnost. Sam knez Đomaldo uvidio što treba da grad sačuva. Omiriv svoje snage sa neprijateljskimi, i upoznav da mu nije čijoj pomoći nadati se, državničkom razboritošću svjetovao gradjanom neka odaberu ugledno poslanstvo i odašalju ga u Mletke, iznajde ovo način pomirenja, makar i predaje, dok se grad spasi i učvrsti, ištom kasnje Mletčanom posluh odreknu. Ovi savjet jednodušno prihvaćen. Odaslanici otišli, dosta povoljne uvjete predaje primili, tim Zadar spasili. Medju inimi bio

(1) *Illustrissimus vir Domaldus Comes,* Farlat. V, 71.

i ovi uvjet: mjesto kneza Domalda, moraju knezom Mletčanina primiti.

Ovako je knez Domaldo plemenito izveo primljeni nalog: obnovio Zadar. Njegovoj opreznosti i junaštvu divimo se. On je, usljed okolnostî, morao se ukloniti. ali je Zadrane pravim duhom hrvatskim zadahnuo, da su jurve godine 1243 svrgli mletački jaram, i proglasili Zadar: „slobodnim hrvatskim gradom“. Obuzet žarkim hrvatskim rodoljubjem, primio sa velikim oduševljenjem godine 1403 Vladislava Napuljskoga. Zadar zanešen čustvom hrvatskim. stao na čelo ondašnjega hrvatskoga pokreta. Prispio u Zadar i veliki vojevoda Hervoje sa presjajnom pratnjom bosanskih knezova i velmoža. Tu se svrvili neizbrojni hrvatski i ugarski crkovni i svjetovnji dostojanstvenici. Došli i mnogobrojni odaslanici vanjskih država a medju ovimi najviše sjali oni pape Bonifacija IX, i oni liepoga grada Florencije. Sgrnulo se nigda prije vidjeno množtvo velmožâ, gospode i naroda. Zašto? — Da prisustvuju slavju krunjenja Vladislavova. Nije bilo onda do Zadra rodoljubnijega grada. U njemu je dne 5 kolovoza spomenute godine u prvostolnoj crkvi, ostrogonski nadbiskup, sa največim slavjem „okrunio Vladislava hrvatskim kraljem“.

Podignut Zadar iz ruševina, sa preostalimi živimi gradjanimi, napučen još nadošlimi Hrvati, duhom i čuvstvom Dolmaldovim zadahnut, prednjačio rodoljubstvom svim gradovom. Zaigrao hrvatsko kolo i doživio da se u njemu hrvatski kralj okruni, sa nadom obnovljenja hrvatske kraljevinê. Probudili se igda Zadar, uzplamtjeti će mu osjećaji slavnih predja, zatočnika hrvatske zamisli; podignuti će spomenik sa neizbrisivim nadpisom: „Knezu Domaldu, obnovitelju Zadra godine 1203, harni potomci“.

Domaldo šibeničkim knezom.

Dok je iz ruševina Domaldo Zadar podizao i nadoknadjivao mu pomanjkalo prvašnje pučanstvo sa novonaseljenicimi Hrvati, dotle je njegov glavni prijatelj nadbiskup Bernardo boravio na dvoru kralja Mirka i Andrije. Prem je često odilazio i uvjek najvećom ljubeznivošću priman i obdarivan, ovoga puta Mirko ga je na osobiti način pozvao, želeći da mu on „okruni Vladislava, sina hrvatskim kraljem“, što je Bernardo i učinio. Mirko smatrao ga otcem (1); što bi god u istoga iskao bez ikakve je mučnosti dobivao. Ne samo što je svuda orio se glas o junaštvu Domaldovu, nego je i Bernardo prigodom slavja i krunjenja nejakoga Vladislava kamo se svrvilo sve što je sjajnijega i uzmnožitijega u državi, hvalio i uznosio na dvoru i u sboru svoga prijatelja Domalda. On postao obljubljenom osobom kod kralja i cieloga naroda,

Uvidivši dalmatinski gradovi koliko je Domaldo stekao u narodu ugleda i na kraljskomu dvoru pri-

(1) *quasi patrem enim rex eum venerabatur, et quidquid ab eo poposcerat, absque aliqua difficultate inpetrabat.* Tom archid. Cap. 24.

stupa, stali se nadmećati, tko će ga svojim knezom imati, nadajući se po njemu kraljsku milost postignuti (1). I zbilja do malo nahodimo ga knezom svih primorskih gradova, ali mu Šibenčani osobito privrženi bijahu, jerbo je on sve moguće snage uložio da Šibenik pored ostalim gradovom ujednači.

Nije nam najprvi osnutak Šibenika poznat, ali je poznato da je sa Hrvati započeo. U sred grada uzdizao se jedanestoga vieka prostrani kašteo, u komu neko vrieme boravili vladari Zvonimir i Stjepan, sabore sakupljali i listine izdavali. Prkosio navalam mletačkim, zato ga dužda Ordelaf godine 1116 iznenada napao velikom silom, oplienio i bedeme porušio. Od razbjeglih Beogradjana, usljed porušenja grada godine 1126, najviše ih se u Šibeniku naselilo, tim se grad uzmnožao, osveta proti Mletčanom uzplamtjela, koje protjerali, a vladarom svojim priznali hrvatskoga kralja Stjepana III. On im zato godine 1167 podielio sva prava i povlastice što su ih i drugi gradovi uživali.

Kao što Mletčane tako i Bizantine odbijali Šibenčani. U ovomu boju najviše se odlikova njihov knez Saračen, koga doživotnim obrali, dajući njegovim potomkom pravo nasljedstva, što je onodobna riedkost. Pod upravom kneza Saračena i njegova sina Domalda (2) skočio Šibenik do velike moći i ugleda. Kralj Andrija II potvrdio mu godine 1221 sve povlastice, a tim se još jačim osjećao.

Vitljale su onodobno po dalmatinskih gradovih

(1) *Domaldo di gran valore e di gran seguito... avvanzatosi nella grazia regia, gli avranno le città maritime a gara offerte le loro contee, per aver la di lui protezione.* Lucio: Memor. di Traù pag. 28.

(2) *Per ea tempora Saracenus, deinde hujus filius Domaldus urbem Sibenicensem a regibus Hungariae jure fiduciario acceptam Comitis titulo et imperio praediti regebant.* Farlat: T. IV, 450.

strastvene narodne borbe izmedju romanskoga i hrvatskoga življa, koje su naličile onim talijanskih gradova izmedju Gvelfa i Gibelina. Šibenik se osjećao dosta golemim i podpuno hrvatskim gradom, s toga nije ponešto htio niti u duhovnih niti crkovnih poslovih već o Trogiru zavisiti, koga je protunarodnim smatrao i zato prezirao. Trogirani zbilja sa Mletčani i protinarodnom strankom čuvstovali, što je najviše dalo povoda da trogirskoga biskupa, komu su podčinjeni bili, nehtjeli svojim priznavati. Htjeli svakako vlastitoga biskupa steći. Odtuda žestoka borba izmedju Šibenčanâ i Trogiranâ, a ova se protegla i na Splićane. Knez Domaldo branio šibeničke stvar i napadao osobito na Mletčane, trogirske saveznike, s čega su Šibenčani od Mletčanâ i njihovih pristaša „gusari“ nazivani (1).

I nakon smrti Domaldove, sliedila je ljuta i krvava borba izmedju Šibenčana i Trogirana, koja sa duhovnoga prešla na narodno i politično polje. Godine 1272 knezovao u Splitu Domaldov unuk Petar, sin Slovinov, koji nastojao dva razdražena grada na pomirenje sklonuti. S toga splitski metropolit Ivan pozva svojtu Petrovu, krbavskoga biskupa Saračena (2), da prieporna pitanja razvidi i podieljenom mu punomoćju kraj im učini.

Saračen pošao najprije u Trogir, ali Trogirani presudom i mržnjom obuzeti, smatrahu ga, kao i svu Domaldovu rodbinu, kakvim hrvatskim zanešenjakom. S toga izašao biskup Kolumban, sa sborom kanonika

(1) *Li Sibencani sino che furono sottoposti al Conte Domaldo si saranno fatto lecito infestar per mare li Spalatini e Traurini, e perciò saranno stati tenuti per corsari.* Lucio: Memor. pag. 34.

(2) Domaldov otac, a tako i sinovac mu Krbavski biskup, u latinskih spomenicih nazvani su *Saracenus*, što sienim dohodi od izvrnutoga hrvatskoga: *Srčen*.

i podjarenim pučanstvom, u oči mu vrata zatvorili i odbili ga. Mišljahu: Saračen će, kao Domaldov potomak, za Šibenčane potegnuti. Uz duhovna i crkovna prava, da spase i latinsku stranku, pozvali se na Rim, odonuda nadajući se jačoj obrani. Medjutim nastala krvava borba izmedju Trogirana i Splićana, „biačkoga velikoga polja" radi. Od Šibenčana i Splićana napadnuti, nevoljom prisilovani, Trogirani sada zaišću posredovanje prije preziranoga biskupa Saračena. Zaboraviv na sve primljene uvriede vrli hrvatski biskup, stavio se izmedju ratujućih gradova, i Trogiranom pravedan se izkazao. Nakon dugotrajne borbe najpotla godine 1298 dobili Šibenčani vlastitoga biskupa.

U Šibeničkom varošu obstojala crkva S Krševana, koju su isti varošani sagradili. Zemljište „Dub" zvano, što je crkvi pripadalo, darovali stanovnici rodoljubnomu samostanu S. Kuzme i Damnjana u Tkonu. Godine 1200, ovu darovštinu Andrija vojevoda hrvatsko-dalmatinski, potvrdio, odrediv ovršiteljem kneza Domalda (1). Ovo bi nam zasvjedočilo da je već knez Saračen bio umro.

Prebjegli Beogradjani napučili su šibenički veliki varoš i spomenutu crkvu sagradili. Živu su uspomenu uzdržali od rodoljubnih svojih redovnika S. Ivana Evangelište, koji su, usljed beogradskoga porušenja, preselili se na otok Pasman u samostan S. Kuzme i Damnjana u Tkonu. Glasoviti ovi samostan imao pod svojom upravom 36 sela (2). Iz iskrene privrženosti poklonili im Dub, želeći tim da se kod njih nasele i staroslovenštinu u bogoslužju slušati uzmognu.

(1) *Praestaldus autem Comes Domaldus.* Jura regn. P. I, V. I, 38.
(2) *in cujus ditione 36 villae reperiebantur.* Farlat. IV, 7.

Domaldo knezom Nina, Trogira i Omiša.

Nin kao čisto hrvatski grad uviek je rodoljubjem i čuvstvom prednjačio ostalim dalmatinskim gradovom. Zagrlio najgostoljubnije nevoljne Beogradjane, a tako isto i žalostne Zadrane. Na razpoloženje Domaldovo pri obnovljenju Zadra postavili sebe i sva svoja. Zanešeni njegovim junaštvom i drugimi vrlinami odabrali ga svojim knezom, gdje je godine 1208 stavno knezovao (1). Njegovim izborom htjeli Mletčanom pokazati, koliko štuju Ninjani onoga, koga su oni prisilovali da se iz Zadra ukloni.

Nigdje hrvatstvo nije bolje prigrlilo latinsku kulturu, uzdržeći uviek svoj narodni značaj, niti većim oduševljenjem primilo kršćansku vjeru, što u Ninu. Grad se ovi odlikovao ljepotom, prosvjetom i množijom pučanstva. Cvatio za rimsko doba pa i za hrvatsko. Vjeru ovdje utemeljio S. Anselmo učenik Gospodinov, i S. Marcela službenica S. Marte, od koje se kaže da je rodom iz Nina. Ona je, slušajući Gospodina propoviedati, zavapila: „Blažena u-

(1) *trovandosi memoria nelle scritture che fosse conte di Nona nel 1208.* Lucio. Memor. pag. 28.

troba koja te nosila i prsa koja si sasnuo". Po smrti S. Marte došla u svoj rodni grad. i kod svojih sugradjana uzbudila veliko štovanje naprama Gospodinovoj gostiteljici S. Marti Nadošli Hrvati preuzeli sa velikim oduševljenjem štovanje prama istoj svetici, svetkovahu njezin blagdan i podigoše joj veličanstven hram (1). Svjedoči nam i Mutimirova listina od godine 892, da je i u Biaču obstojao hram na čast iste svetice podignut. Uz prisutne narodne velmože Mutimir je potvrdio listinu „pred vrati S. Marte" (2).

Nin se proslavio i sa rodoljubnimi biskupi Teodosijem, Alfredom i neumrlim Grgurom Dobrom, rodom iz Zadra. Bijahu to neustrašivi zatočnici hrvatskih crkovnih i narodnih prava. Ovdje su i hrvatski kralji najradje boravili, izdajući iz glasovite „Dvorane" (3) povelje. Sada to mjesto narod zove: „Kneginja". Tu je bio rimski *Forum*, narešen veličanstvenimi stupovi i kipovi rimskih careva; uz ove poredani kašnje bijahu i oni hrvatskih kralja. Ištom ovoga vieka odkriveni su kipovi, preneseni u Zadar u sbirku starina kneza Pellegrini-a, ovdalen na našu nesreću izčeznuše, neznamo kuda ni kamo (4). Tu je bio odkriven i jedan najdragocjeniji spomenik, predstavljajući nekoga hrvatskoga kralja i kraljicu, ali nam i ovi za vazda propade. Pod „Dvoranom" bila veličanstvena plokata, nagizdana mnogostručnimi slikami iz mozaika Ovdolen uzhodilo se

(1) *cujus cultus ac religio Nonæ in urbe Chrobatorum maxime florebat*. Farlat: III, p. 83.

(2) Rački: Documen. VII, 14.

(3) *in nostro Nonensi Cenaculo residens*. Ibid. p. 72.

(4) *In questo sito furono dissotterate quelle statue colossali, vennero a formare la famosa ora fatalmente scomparsa galleria dei conti Pellegrini*. Bianchi: Zara Crist. V. II, pag. 186.

u divni „obćinski triem“. Blizu bio glasoviti *Anfiteatar,* na komu uzdizao se hram S. Mihovila.

Veličanstveni ovi hrvatski grad uz more divnoga zatona stičući se u najljepšu luku, okolo koje na razmaknut polukrug sterao se Sa poredanimi okolišnimi predgradji protezao se Nin preko sedam kilometarâ, što je za ono doba premnogo bilo. Branili ga visoki bedemi su sedam ogromnih tornjeva, od kojih tri još su prošloga vieka obstojali. Ostanci četriju vrata još se i sada razaznaju. Opaža se pred porušenim gradom humčić, na koji bi novookrunjeni hrvatski kralji svečano na konju uzhodili i okupljenomu narodu se predstavili, tržuć mač i sjekuć na četri strane svieta (1). Hrvatski ovi običaj prešao na hrvatsko-ugarske kralje.

U vrieme Domaldovo prednjačio je Nin svim gradovom pučanstvom i blagostanjem, s toga mu je velika čast i pouzdanje izkazano kada su ga Ninjani svojim knezom odabrali. Sada sa sjajne prošlosti spao Nin na malo kućâ i stanovnikâ sa naplienjenom lukom.

Nisu ni malo Trogirani nakloniti bili knezu Domaldu, ali su ih okolnosti prisilovale da ga i oni svojim knezom odaberu. Gledahu svojim očima kako Mletčani redom ruše dalmatinske gradove, pak i predstojeći im nadbiskupov Vranjic, uzbojali se da bi i na nje mogao red doći, imadući još živu uspomenu kako su isti Mletčani bez ikakva uzroka godine 1171. oplienili im grad. Od takoga užasa, u onih nevoljnih državnih okolnostih, nitko ih do Domalda sačuvati nebi mogao. Nadali se i oni kao

(1) Don Miho Pavlinović, prije dvaestak godina u podlistku „Narodnoga Lista“:

i ini gradovi po njemu kraljsku milost steći, zato ga i obrali. Nije mogao svagdje biti, s toga je Trogirane na osobit način počastio, poslavši im svojim zamjenikom vrloga svoga sina Slovina (1). Domaldo je oko Trogira imao velika posjedovaaja, koja su mu za izvanredne zasluge Mirko i Andrija poklonili. Bijahu to osobito kraljska zemljišta oko Bistrivice, Biača i Trogira. Sva ova posjedovanja oduzeo njegovoj rodbini Bela IV i Trogiranom ih poklonio. Domaldo je zemljište Mokro, Šibeniku prispojio, tako je htio Drid i Bistrivicu, s toga se još više Trogiranom zazrejo, s čega se proti njemu sa Mletčani sročili.

Nigdje Domaldo veće niti uztrajnije privrženosti što u Omišu nije imao. Sa Kačićâ porodicom podpuno slagao. Ovi su junačkimi Omišani najvećom spravnošću pritrčali mu u pomoć pri obnovljenju Zadra, a on odabrao Omiš glavnom točkom odkolen je mletačko nasilje odbijao.

Dok je još Andrija II hrvatsko-dalmatinskim vojevodom bio, i on je izabrao obranbenom točkom protiva Mletčanom rodoljubni Omiš, učvrstivši ga što se tvrdje moglo. Dade sagraditi još i sada uzgor obstojeće jake tvrdjave: „Mirabellu“, „Starigrad“, i mnogo čvrstih kaštela oko ušća Cetine. Opasao grad bedemi. Da ga od morske navale sačuva, podigao od grada do luke. kao nekoč Perikle od Atene do Pireja, ogromne dvojstruke zidove sa visokimi tornjevi, koji nam i sada sa ostanci ruševina zasvjedočivaju. koliko su nekoč obsežni i čvrsti morali biti. Kada je ovako grad učvrstio, predao istim Omi-

(1) *non potendo rivedervi Domaldo, elesse per suo Vicario il figliuolo.* Lucio: Memor. pag. 30.

šanom obranu predstojećih otoka (1). Oni su zasvjedočili junaštvom pouzdanje u nje postavljeno, jer su navale mletačke i njihovih saveznika neprestano odbijali. Kada je isti Andrija II postao kraljem, onda je godine 1207 u priznanje njihovih odličnih za državu učinjenih zasluga, podielio im iste gradjanske povlastice koje su i drugi gradov uživali (2).

Koliko god puta hrvatsko-ugarski vladari rat protiva Mletčanom vodili, Omišani su najspravnije učestvovali, dajući im po moru najvećih udaraca, zato su od istih najviše i mrženi bili. Njihovo ime i junaštvo strašno je u ušima mletačkim zvučilo. Gdjegod su i nakon učinjena pomirenja izmedju kralja i Mtetčana u zanosu rodoljubja prosliedili rat (3), te su ih „gusari“ njihovi protivnici nazivali. Postavši Domaldo knezom Omiša, on je sa Omišani neprestano usilne navale mletačke odbijao, jer kralj Andrija II nikakvu zaštitu dalmatinskim gradovom nije pružao. Svaki odpor mletačkomu gospodštvu, i svaki pokret u smislu hrvatskom, koliko Mletčani toliko njihova stranka po Dalmaciji zvahu „gusarstvom“. Nisu samo „gusarim“ proglasivali Omišane, nego i Zadrane, Šibenčane, Ninjane i sve odpornike. To sviedoči i Lucijo.

„Dok je Zadar, govori on, pod hrvatsko-ugarskim nadzorništvom obstojao, dotle je sredotočjem

(1) *Andreas.. Almisum uti locum opportunum ad proximarum insularum dominium retinendum elegit.* Lucio: de reg. Dalm. et Croat. Lib. IV. C. IV.

(2) Jura reg. Dalm. et Croat. Vol. I., pag. 39.

(3) *Almissanorum nomen famosum — bella piratica -- effecerint, et prout infestationem maris usque quo bellum cum Venetis gerebatur jussione regia exercuisse, censendum est, ita Rege cum Venetis componente, piraticam per se continuasse.* Lucius: de reg. Dalm. Lib. IV, c. IV.

svih podhvata protiva Mletčanom bio. Nu kada su Zadrani prisilovani bili s njimi se nagoditi, samo da porušenu otačbinu uzmognu obnoviti, istodobno su uznastojali preuzeti prvašnje brodarenje, s toga su skupa sa Mletčani odbijali napadaje bližnjih Hrvata, čuvajući liburneske obale. Ali iz drugih mjesta što su uz more bivala i hrvatsko-ugarsku vlast priznavala, kao: iz Šibenika, Trogira, Splita, Omiša, ujedno i sa otokâ, nasrćalo se na Mletčane. Ovo tim potvrdjivamo što je onoga vremena junački i odvažni muž knez Domaldo, osvojio Mletčanom jaku tvrdjavu S. Mihovila, istodobno Zadar obnovio i u njemu knezovati stao. Izmirivši Zadrane sa Mletčani postao je istodobno knezom: Šibenika, Nina, Trogira, Splita i Omiša. Kao što ga tim predstojnikom primorske pokrajine smatramo, tako istim razlogom uztvrditi smiedemo, da se je na Mletčane iz svih mjesta njegovoj vlasti podčinjenih napadalo (1)".

Mi smo vidili da je Domaldo za najsvetiju svrhu digao oružje. Kada je domovina na sve strane propadala, njezini gradovi rušeni, obale primorske osvojivane, nečuvenim junaštvom okupio sve sile, neprijatelje odbijao i porušeni Zadar obnovio. Sve su to Mletčani i izrodjeni im pristaše „gusarstvom" zvali. Da nisu ni Omišani ni Zadrani razbojnički ni gusarski boj vodili, već na obranu svoje mile domovine i zavičaja ustajali, izpovieda nam i mletačkó-talijanski pristaša Kreljanović.

„Neki raztrubiše, govori on, da su Dalmatinci, a poimenice Zadrani, uznemirivali jadransko more svakojakimi razbojništvi, što bi se samo gusarom

(1) *Comes Domaldus, qui uti vir strenuus.... maritimæ provinciæ Præfectum fuisse conjici potest, ita ex omnibus locis sui regiminis Venetos molestasse censendum est.* De reg. Dalm. Lib. IV., Cap. IV.

dolikovalo, a nikako puku koji je onih vremena umom i prosvjetom prednjačio koliko i Mletčani i svaki drugi trgovački narod. Nego to su mletački povjestničari koji naše tako ocrnjivaju. Začudno je pak da se je i Toma arkidiakon dao zavesti okrivljujući Zadrane donapokon i krivovjerstvom, s toga dostojnimi najvećega preziranja, s razloga: što su onih vremena papina proklestva susliedjivala pomorske odmazde. Nije to bilo iz gusarskoga nagona oli želje što su Dalmatinci mletačkoj trgovini naštetovavali. Bijahu u ratu; činjahu što ratno pravo dopušta, odmazde su obostrano poduzimane. Moželi se izmedju dva ratujuća naroda odobriti pobjeditelju, ako sbog prije obostrano nanešenih šteta, nad pobjedjenikom udre u okrutnosti? Ako jači Mletčani pobjediše, je li zato dužda morao nečuvenom osvetom na Zadrane nasrnuti? Ostaje neizbrisiva sramota skupnovladi, duždi i vojsci. Sbog straha od mletačke vlade nije smio Lucijo poviediti strašni udes koji je Zadar žaletio. Neznadući: bili ostavili veliku posadu u Zadru, ili bi, da im nije oslabiti vojsku, porušili ga; odabrali ovu nakanu kao okrutniju i shodniju duždovim namjeram. Naš poviestničar nije smio istinu kazati dok je Dalmacija pod Mletčani bila" (1).

U naših primorskih gradovih dvi su medjusobno mrzeće se stranke obstojale: mletačka i hrvatska, koje su se najgorimi načini kroz prvenstvo progonile (2). Mletačka stranka, sliedeći primjer Mletčana, svaki hrvatski pojav zvala „barbarstvom", a svaki narodni odpor protiva njezinoj nadmoći, proglasivala „gusarstvom". Omišani su joj bili najveći

(1) *Memorie per la storia della Dalmazia.* Vol. II, 67.

(2) *earumdemque civitatum cives in partes divisi, mutuis odiis se invicem insectarentur.* Lucius: de reg. L. IV, Cap. IV.

„gusari“, jer su najodlučnije branili „hrvatsku stranku“. Sravnimo li onodobne mržnje, i borbe sa sadašnjimi po dalmatinskih gradovih opetujućimi se borbami, to ćemo podpuno iste pojave opaziti. U Dalmaciji obstoji: talijansko-autonomaška i hrvatsko-narodna stranka, koje se istimi oružji i sredstvi poslužuju kojimi se i u prošlih vjekovih „protinarodna stranka“ posluživala. Kakvimi nazivi Hrvati i njihove narodne težnje nisu nazvane? Kakvim li potvorami, izvrćanji pojmovâ, grdnimi nazivi, nisu svietu predstavljani hrvatski književni, narodni i politični pokreti? To svagdano slušamo i vidimo. Tako je i prije isto činjeno.

Bacimo li nepristran pogled na sve prošle vjekove, naći ćemo od sedmoga vieka da su isti napadaji odpočeli na hrvatsku stranku, i oni, više oli manje, ali neprekidnim vezom do naših evo vremena protežu se. Samo za vrieme prvih godina vladanja Domaldova, stranačke borbe bijahu se u Dalmaciji utišale. Veliko slavje izvanrednoga junaštva, kraljske milosti, odlična osobna svojstva sa ogromnim velmožjem, zanosilo svačije srdce, kao i koristoljubni nazori, knezu Domaldu privlačilo. On si uzeo bio zadaćom: razdražene stranke izmiriti, i složnimi silami navale Mletčanâ odbijati. Usljed desivših se državnih odnošaja i izmirenja izmedju hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II i Mletčanâ, oživila opet njihova stranka, koja sročenimi snagami stala napadati na kneza Domalda, najvećega hrvatskoga zatočnika, pa na hrvatsku stranku, a najviše na Omišane i Kačiće, koji su Domaldu i njegovoj hrvatskoj zamisli najodaniji bili.

Onodobni naši kroničari, budi što nisu smjeli od Mletčanâ, kao što i naš Lucijo u malo nezaglavio, budi što samo pripadaju protinarodnoj stranci nisu

istinu kazivali, zato nesmjedu se današnji poviestničari sliepo za njimi povoditi i sve što nam o Zadranih, Omišanih, Šibenčanih, u obće o Hrvatih, kažu, za istinu uzimati. Tko bude do dviesta godina poviest sadašnjih vremena naše Dalmacije poviedati, što će kazati, ako iz samih protivničkih vrela bude dokaze crpiti? Isto sudimo i o onodobnih vremenih.

Domaldo cetinskim knezom

Sjeverno od Sinja do pet kilometarâ izpod brda, Nebesa zvanoga, na izmaku sutinskih vrata, ubava je i na lukove razmaknuta dolinica Lučane. Nekadašnja glavna rimska cesta, izhodeći iz Solina, prohodila Setonijom, i kroz Sutinu spuštala se polako niz lučanske obromke i krilave. Na otvoru ravnice razstavljala se u dva traka; jednim smirala u glasovitu bližnju rimsku naselbinu Čitluk — *colonia Aequum* —, a drugim, preko Hrvatacâ i Zrnca, dovodila k Potravlju. Još i sada dobro se razaznaje prastari taj „rimski drum". Za nakit mu, valjda su posadjeni bili javori, jer od Sutine do Potravlja sa obedvie mu strane udaraju mlazovi iz ostarjelih hrekova.

Na južnoj strani Lučanâ, izpod Nebesa, obstojao nekoč grad, koga sada „gradinom" zovu. Još mu se ostanci ruševinâ poznaju. Spomenuti rimski put svraćao na ovu gradinu, kojoj imena neznamo. Po svoj prilici ovo je bio glavni grad cetinske županije „Stolac", koji se još jedanestoga vieka kao znamenitije u Cetini mjesto spominje (1). Isto tako

(1) *villarum et terrarum Stolac in Cetine.* Docum. VII, p. 114.

godine 1103 spominje se kao odlično mjesto. Najpetla god. 1397, kaže se: „U Cetini selo Stolac.. imajući od istoka Slapotin Greb, pa provaljenu dolinu, kroz koju teče Suhodolina“ (1). Zemljište okolo gradine zovu: „banove njivice“, i „banove podvornice“. Obitole što su tuda na komšiluke nastanjene nazivlju se: bani, knezovi, principi, majori i biskupi.

U Cetini, za doba hrvatsko, najprvo nam se kao glavnije mjesto Stolac spominje. To je utvrdjeni županjski grad bio. Mislim da je u Lučanih, u mjestu „gradina“ bio, jer su tu kašnje sjajni dvori Nelepićâ podizali se. Po tomu glavni grad kneza Domalda morao je Stolac biti, koji su Nelepići, potomci Domaldovi, ubaštinili.

Nelepići su u svedjernoj borbi sa Šubići, bosanskimi bani i velmožami bivali, s toga su za obranu i dosta utvrdjeni grad morali imati. Stolac ni položajem ni obsegom nije za obranu shodnim se pokazivao, zato podigoše Sinj, učinivši ga jakim obrambenim gradom. Narod ga s toga i sada zove „Nelepića gradom“, napominjući mnoge priče o njegovu zidanju. Prem su ovi zgodniji grad sagradili, nisu niti onoga u Lučanih zapuštali. Od Nelepićâ vremena polazi po svoj prilici i gradina „Vindušić“ u Potravlju. Stjepan Kotromanić ban bosanski naumio cetinske i kninske Nelepiće uništiti. Ovi učinili savez sa Šibenčani, Trogirani i Splićani protiva istom. Sa Nelepići bijahu i Kurjakovići. Ovih vremena najviše je po Cetini tvrdjavicâ posagradjeno, koje puk „gradinami“ zove, a možda je i Sinj istodobno podignut.

(1) Farlat, III, 346.

Prvim putom spominje nam se Sinj znamenitim Nelepićevim gradom još god. 1322 *castrum Signiense*, onda god. 1345 *castrum Zin* (1), najviše god. 1402, kao utvrdjeno mjesto. Toga vremena igralo je hrvatsko kolo zamašitim pokretom, a snaga mu bila ponajviša u Cetini okolo nekadašnjih Domaldovih dvora. Njegovi potomci prihvatili hrvatsku zamisao, i ustali da „hrvatsku kraljevinu slobodnom“ učine. S toga je i glasoviti vojevoda Hervoje svoje sile oko Nelepićeva grada Sinja sakupljao i sa knezom Ivanom složno radio. Hervoje vienčao Jelenu, liepu kćercu kneza Ivana, koja mu u miraz grad Omiš donila i glasovitoga Balšu Hercegovića porodila. Boraveći Hervoje sa plemenitom gospojom u bogatih dvorih svoga tasta, primao odaslanstva dalmatinskih gradova, kojim on spomenute godine 1402, u ime kralja Ostoje i Ladislava Napuljskoga, sa svojim tastom obilne povlastice „izpod grada Sinja“ (2), iz dvorova u Lučanih potvrdjivao. To su dvori Domaldovi bili. Nu vidimo kako ih stekao.

Knezujući Domaldo svim gradovom dalmatinskim, stanovao u Splitu. Dogodi se da su ugarska gospoda i velmože osnovali urotu protiva kralju Andriji II, misleći ga sbaciti a na priestolje uzdignuti jednoga od Geizovih sinova, koji su tada u Carigradu boravili. Poslali k ovim svoje pouzdanike sa pismi. Prispjeli u Split i tu se neko vrieme zaustavili. Mudri i oprezni Domaldo doznao za nakanu njihova putovanja, odkrije urotu, i njih povezane sa pismi predade kralju. Do ovoga vremena Domaldo

(1) Bullettino di arch. an. IV, N. 6, pag. 86.
(2) *Cetinae sub Castro Sin 13 die Madij. 1402.* Lucio Memor. 376.

je i onako u velikoj kraljskoj milosti bio, koga je sa mnogimi darovštinami i zemljišti obdarivao, a za ovu uslugu htjede Andrija uprav na kraljsku ga darovati. Pokloni mu svu Cetinu sa mnogimi drugimi ogromnimi posjedovanji. Dotičnu listinu darovštine od godine 1210, prenosimo ovdje, iz koje ćemo najbolje Domaldovo velmožje upoznati.

„Andrija..... Izmedju svih bo ostavljamo plodnoj uspomeni pohvalnu viernost ljubeznoga i vjernoga našega Domalda kneza Šibenika sina Saračena kneza. Zašto kada su nekoje ugarske velmože protiva meni himbenu urotu osnovale, odaslavši i svoje pouzdanike sa pismi u Grčku sinovom Geizovim, neka njihovim svjetom i pomoćju u Ugarsku dojdu i kraljestvo nam ugrabe. Nu kada su u Split stigli, on iste poslanike pohvata i sa pismi do nas prevede. Mi zato za vazda darivamo Domaldu i njegovim potomkom, zemljište Cetinu zvano, sa Triljem i sa svimi obradjenimi pripadavštinami. Ovih zemalja mejaši jesu: Od istoka Kriševa — sada Kreševo po vrh Ribarića, pa Kamenica — sada Kamensko-Imota i Sutozel. Odtolen prama moru sve do Vrulje, a ovdolen do Žrvnovice i Štilpeča, onda do Žera i Štibrpuca, zatim pravcem prama Prelu i Jakimu, a odtolen sve do Laktena, Krabunarove Kamenice, Zavalja i Beloja“ (1).

Evo zašto je Domaldo od to doba uvjek se zvao „cetinskim knezom“, a njegovo velmožje u istinu ogromnim nam se pokaziva. U drugih dalmatinskih gradovih bio je samo izbornim knezom, dočim je u Cetini baštinikom on i njegovi potomci Nelepići. U posjedovanje velikih ovih baština uveli ga

(1) Lucio: Memor. Append. pag. 62.

kraljski zamjenici: Ulrik Niemac i Slovinja (1), možda Hrvat. Slavni Domaldo i njegova plemenita Dobrica stanovali u „lučanskih dvorih“, a njihovi potomci, knezovi Nelepići, u tvrdomu „Sinju Nelepića gradu“.

Ovi cetinski knez Domaldo, kao rodoljubni Hrvat, proslavio se ne samo što je porušeni Zadar iz ruševina podigao, obnovio i čisto hrvatskim pučanstvom praznine mu nadopunio, i po tomu ga hrvatskim gradom učinio, kao što je sam Zadar u toliko javnih prigodah zasvjedočio, nego je jošter svojim velemožjem, kao knez ostalih gradova, nastojao da stranke sljubi, rodoljubstvo uzbudi, i hrvatsku državnu zamisao visoko uzvisi.

---

(1) *in cujus terrae possessionem per Ulricum Teutonicum et Slovignam pristaldos suos fecisset introduci.* Jura reg. Dalm. et Croat. Par I, v. I, pag. 44.

Split prije Domaldova knezovanja.

Toliko je malo Solinjana preostalo, da su po svjedočanstvu Tome arkidiakona okupljeni pod Severom jedva četvrti dio, i to oni što naprama moru gleda, Dioklecianove palače napučiti mogli (1). Samo nam se nameće pitanje: tko je daklen tri preostala prazna diela napučio? U istinu nitko drugi do samih Hrvata. Ovi malo po malo doseljivali se i napunili prazninu palače Dioklecianove, tim se uzmnožalo pučanstvo i postao nam znameniti grad Split. Početkom hrvatskoga napučivanja i sa Solinjani pomješavanja, obadva življa bijahu u vrlo dobrih odnošajih; složno su obće gradjanske poslove obavljali, medjusobno vienčanja sklapali i u najtješnje obiteljske odnošaje stupali.

Dobri ovi odnošaji učvrstili se sa obnovljenjem stare solinske metropolije i sa pokršćenjem Hrvatâ, na što su najviše zauzimali se prvi splitski metropolite. Ovoj nadbiskupiji podčinjene bile i sve dalmatinsko-hrvatske biskupije tja do Dunava, kao što

(1) *non tot remanserant, qui possent illius parvi oppidi ambitum civibus replere, sed in ea parte, quae supra mare respicit, se componentes reliquam partem urbiculae vacuam dimiserunt.* Document. VII, 281.

hrvatski vladar Trpimir zasvjedočiva (1). Ovako nam Split postao sredotočnom tačkom pomirenja i prosvietljivanja, gdje su ljubkim vezom spajale se sve težnje i narodne zamisli latinskoga i hrvatskoga življa.

Sa svagdanjim nadoseljivanjem Hrvatâ, Split se od jednoga na četri ugla — *kantona* — uzmnožao i dielio. Ovi kantoni zvahu se: S. Dujma, u komu su ponajviše Latini stanovali, S. Martina, S. Duha, S. Benedikta, a kašnje S. Klare. Godine 1312 zvali su se ovako: Ulica S. Dujma, S. Petra, S. Mihovila i S. Marije. Ova tri potanja ugla napučili sami Hrvati, kao što su i sva splitska predgradja tečajem vremena napučili. Pučanstvo varošâ uzmnožalo se ponajviše početkom osamnestoga vieka, kada su Franjevci iz Rame preveli množtvo naroda, od koga se najviše uglednijih obitola u Splitu nastanilo. Ovo nam potvrdjiva ista slavna splitska občina, izdavši godine 1728 pohvalno pismo na spomenute Franjevce, u komu medju inim kaže se još i ovo: „Veliku korist što ju gradu Splitu prenose naseljene obitole bosanske, koje mu uzmnožaše pučanstvo, obrtnost i sjaj sa podizanjem novih kuća i tjeranjem trgovine“ (2). Na potvrdjenje ovoga, najbolji nam je dokaz, što se i sada jedna od najglavnijih splitskih ulica zove: *Contrada dei Bossinesi*. Koliko je bosanskih obitola iz Rame, Livna i Duvna onda doselilo se i u Splitu nastanilo, zasvjedočiva nam još i ovi slučaj. Ciela bratovština Gospe od Poišana sastojala se je od samih Bošnjaka. Evo zašto ovdje, kao i u velikomu Varošu, uzdrže se do danas u svoj upravi čisto stari

(1) *usque ripam Danubii et pene per totum regnum Croatorum*, Ibid. 4.

(2) Iz ark, u Izviešću Gimn. Sinja, 1873 str, 32,

hrvatski nazivi: veliki župan, podžupan, blagajnik itd.

U gradsko veliko obćinsko vieće, svaki od spomenutih kantona, slao je odabranih vlastitih 25 članova, po tomu sastojalo je splitsko vieće od 100 vietnikâ (1). Pri izboru nadbiskupa i kneza oli načelnika, sudjelovalo je cielo pučanstvo. Po ovomu hrvatska stranka, kada je složna bivala, mogla je pri svakomu izboru ljude svojih nazora i svoga pouzdanja odabirati.

Istina gradjanstvo se dielilo na viši i niži stališ, na plemiće, vlastelu i pučanstvo — *nobiles et ignobiles* -- *majores et minores* — a kašnje: na Latine i Hrvate — *Latini et Sclavi*. Nego u prvotač sva ova dioba stališâ ni malo nije smetala obćemu gradjanskomu naprednomu razvijanju. Medjusobne oprjeke, izmedju Latinâ i Hrvatâ, nadošle su sa čestimi promjenami vladarâ: Bizantinci, Hrvati, Mletčani pa Magjari, svoje su stranke stvarali i liepu gradjansku slogu poremećivali.

Razumjeli smo da je latinsko pučanstvo daleko malobrojnije i slabije od hrvatskoga bilo, ali je ono obaštinilo staru rimsku prosvjetu, koju je blagotvorno Hrvatom priobćivalo, tim se snage izravnjivale. i složnimi silami za obće dobro radilo Plemstvo i vlastelinstvo istina razlikovalo se svojim starijim patricijskim ugledom; ali je ono odmah u prvotač u svoj stališ i uglednije hrvatske porodice uvršćivalo, kao što nam to zasvjedočivaju najveće gradjanske časti obnašane; za to latinsko i hrvatsko niže pučanstvo, dobrovoljno je prednost i privrženost svomu vlastelinstvu izkazivalo. Splitske plemićke ili vlastelinske porodice, bile su u pravomu

(1) *veniano eletti 25 per quartiere.* Lucio: Memor. 205.

smislu rieči pučke, jer se ni malo od nižega puka nisu odstranjivale. Postavljenje i odstranjenje nadošlo je ištom kašnjih vjekova, a navlastito za vrieme mletačkoga vladanja. Onda ištom mletački *konti* i ini častnici sa aristokratičnim ponosom odstranili se od plebejacâ i sa odveć visoka pogledali na prosto pučanstvo.

Prvih dakle vjekova u Splitu je obstojala prava demokratična uprava. Viši i niži striliši, Latini i Hrvati, jednakim pravom zastupani su bili u sboru i u vieću, u komu se javni poslovi razpravljali, zakoni stvarali, naredbe izdavale, načelnici ili knezovi odabirali, koji su svačija prava jednakom mjerom štitili, sve razpre i sve parbe budi po sebi budi po dotičnih sudovih rasudjivali. S toga je Split zbilja mogao se naužívati liepoga domaćega mira i blagostanja.

Načelnika ili kneza zvahu latinskim nazivom: *princeps - prior - rector - praefectus - comes - capitaneus - potestas*. Zamjenici bijahu: *vicarii-buccarii-vice-comites*. Doglavnici: *tribuni-judices-notarii*. Mislim da su i hrvatske nazive imali, kao: župan, knez; u listinah često nam se navode polatinčene hrvatske rieči: *pristavus*-pristav, *zupanus*-župan, a tako budi i od drugih naziva rečeno.

Da stvoreni zakoni valjanim i obveznim postanu, trebalo je privoljenje svih striliša i cieloga pučanstva; moralo se javno priseći. Obćinskom blagajnom u ime skupnoga gradjanstva, razpolagahu: načelnik, nadbiskup i obrani častnici.

Evo za ovakom domaćom samoupravom čeznuli su i neodoljivim nagonom hlepili stari Splićani i svi dalmatinski gradovi. Ova se je, istina, u vlastitomu ali u odveć uzkomu samokrugu vrtila. Iz

ove uzke samokružne slobodice, nigda Split nije pokušao dalje skočiti, niti joj djelokrug razmaknuti, a tako nisu niti ini dalmatinski gradovi. Sami Dubrovnik ostaje donekle iznimkom. Stegnuti u tiesni okvir svoje samoupravice, ostadoše uviek spućeni i u svih državno-političnih nazorih. Nebaciše nigda kakva uzvišenijega pogleda preko zidina svoga grada, niti prihvatiše kakvu uzvišeniju zamisao, da si stvore kakvu samostalnu obsežniju državicu, prem im se prigode same nudjale. Nije tu bilo onih viših uzleta, kao što istodobno opažamo kod protiležećih talijanskih gradova. Po tomu Split, i svi ini dalmatinski primorski gradovi, nastojahu samo ovomu oli onomu vladaru ugoditi od koga su se nadali da će im manje oli više zajamčiti njihovu gradjansku samoupravicu.

Mudri iztočni carevi, a tako i dužde mletačke, upoznavši vrlo skromne i čedne zahtjeve Splićanâ, rado im pripuštahu ovu sjenu samoupravne slobodice, koja nigda njihovim državnim interesom nije ama budi u čemu prietiti mogla. Zato se tim samo zadovoljivahu, da u svečanjih prigodah njihova imena budu spominjana. Ni carevi iztočni, ni dužde mletačke, nenapućivahu Split niti druge gradove dalmatinske da razmaknu djelokrug svoje, medju gradske zidine, stiesnute državice. Na to su ih za čudo napućivali sami hrvatski vladari, sa čuvstvenim privoljenjem cieloga naroda.

Ciela politika hrvatskih vladara, počam od Mislava pak do Zvonimira, smierala je na to: „Split hrvatskom priestolnicom uzpostaviti“. Do ovoga zaključka svaki će doći tko prometri one uzke odnošaje koji su se obnavljali izmedju nadbiskupa i hrvatskih vladara, odnosno izmedju Latinâ i Hrvatâ.

Ono iskreno kod Hrvata otvoranje splitskim nadbiskupom ne samo u duhovnih već i u državnih poslovih; ono veliko obasipanje darovštinami metropolitâ, i ono pasivno uzdržanje hrvatskih vladara pri žestokoj borbi za uzdržanje narodne „glagoljice“, imalo je najviše političnu namjeru: predobiti metropolite, a tim Splićane i vas latinski živalj, i priestolnicu u Split preniti.

Možda za to hrvatski kralji nisu nigda niti imali kakve osobite priestolnice, jer je uviek nada obstajala, da će nakanu izvesti moći. Ali uz sve vrline, koje su inače kao duhovni pastiri splitski nadbiskupi imali, nisu znali nigda uzvišenijim kakvim zanosom poletjeti, niti Splićane naputiti da se okolnostim okoriste, i zagrle zamisao koja im se sama nudjala da slavnimi postanu.

Split je svakako, sbog svoga položaja i upliva svojih metropolita, glavnom tačkom na iztočnoj obali jadranskoga mora bio, i još uz to najveći ugled nosio. Da bude još umio shvatiti svoj položaj i duh vremena, prihvatio zamisao hrvatskih vladara i postao „priestolnicom“, on bi zbilja drugčijim sjajem prosinuo. Uz onu izvanrednu naklonitost Hrvatâ prama istomu, i onu privrženost naprama latinskom življu, mogao je do mile volje uzdržati, sa municipalnom slobodštinom, i prvenstvo Latinâ; a sa razvijajućom se onda ogromnom hrvatskom kraljevinom, postao bi bio „priestolnicom“ najveće balkanske države. Liepoj ovoj priestolnici, rado bi se klanjali narodi od Dunava do jadranskoga i egejskoga mora, pak do alpinskih gora! Koliko li bi Split procvao bio!

Drugčije bi se bili onda razvijali odnošaji narodni i kulturni balkanskoga poluotoka. Stvorila bi se bila jaka „katolička hrvatska kraljevina“ sa lie-

pom splitskom priestolnicom, kakvu ju je zamislio i osnovao bio veliki Grgur VII, kruneći dobroga Zvonimira. Ova jaka država, odbila bi navale divljih iztočnih naroda, i uztuknjivala drzovitost mogućega njemačkoga carstva. Ali kao što prije Split nije znao, tako ni sada nezna shvatiti svoga zvanja niti položaja: a u dojdućih vremenih uzalud će se tomu nudjati, jer će i preko njega narodni i državni odnošaji svojim tekom se razvijati, i bez na njega obazirati se narodne države ustrojivati.

Mjesto poprimiti naravnu i zdravu državnu zamisao, Split se povukao za prišaptivanjem bizantinskim i mletačkim, te se izvrgao u strančarenje, kojim je sebi i hrvatskoj zamisli naštetovavao. Postao zgodnim ratilom u rukuh Bizantinacâ i Mletčanâ, kojim se uvjek na štetu hrvatstva mlatilo. Nauškavali romanski živalj, bodreći ga svojom ponosnom starinom, da se od hrvatskoga rastavi. Tim su stvorene u Split dvie medjusobno mrzeće se stranke: latinska i hrvatska. Razmetnula se stara sloga i započela žestoka borba, koja se do naših dana provlači na najveću štetu istoga Splita.

Split pošao krivim putom; on je nastojao svimi mogućimi načini „svietu se izključivo latinskim gradom predstaviti“, mrzeći na svaku hrvatsku uredbu (1). Nego i u tomu se ljuto prevario. Tako postupanje izazvalo je odpor kod hrvatskoga pučanstva ne samo, nego u njemu samosviest hrvatsku probudilo, kojom se je neustrašivo protiva svim hitrolijam borio i sada bori, dok svoje narodno pravo izvojuje.

(1) *Spalatenses... detestantes prorsus regimen viri Sclavigenae experiri.* Thom. arch. cap. 21.

Latinsko mudro svećenstvo, naziralo je u slovenskoj liturgiji najjače sredstvo protiva težnjam polatinčenja. pa eto zašto je onako žestinom napadalo, a i sada napada, na istu. Uvidivši da na političnomu i narodnomu polju nije mu moguće usnažene Hrvate, niti polatinčiti niti predobiti, onda je svu borbu na bogoslovno i crkovno polje prenilo. Na ovomu se osjećalo daleko jače, sa podpunom nadom pobjede. Ali ni na tomu nije moglo slaviti zamišljenu si slavodobit.

Najviše nam se splitske stranačke borbe iztaknjivahu pri izborih načelnika i nadbiskupa Mi nemožemo jasnije trvenje i borbu latinske i hrvatske stranke predstaviti, već izbrojivši knezove načelnike do kneza Domalda.

Najprvi splitski načelnik bio je Severus. On je razprhane Solinjane okupio i š njimi je Split niknuo. Svoju palaču poklonio je novomu nadbiskupu Ivanu iz Ravene, koja i sada obstoji pod imenom „stare biskupije". Početkom Split zavisio od iztočnoga carstva, nu oko god. 806 pao pod vlast Karla Velikoga sa Hrvati. Split, sa nekoliko dalmatinskih gradova, došao pod bizantinsku vladu godine 810, dočim okolišni Hrvati ostali pod franačkom državom, protiva kojoj se junački borili i najpotla slobodu izvojevali.

Rastuća moć hrvatskih vladara udahnjivala snagu hrvatskomu pučanstvu u Splitu. Sjaj i moć bližnjega Biača, odsjevala i na dalmatinske gradove. To Bizantincem nebilo po ćudi; stali podraživati Latine protiva Hrvatom; tim počela borba u kojoj Hrvati nadvladali. Latini sročili se i pobunili; pozvali duždа mletačkoga Petra Urseola u pomoć. Ovi velikom vojničkom spravom došao i godine 998 bi svečano u

Splitu pričekan od nadbiskupa Petra i latinske stranke. U Hrvatskoj tada vitlale domaće bune i nemiri, a Latini mišljahu da su se za vazda Hrvata oslobodili.

Petar Urseol iste godine 998 dao Splićanom za načelnika vlastitoga sina Ottona. Medjutim u Hrvatskoj stvari krenule na bolje, hrvatska splitska stranka oživila, i već sliedeće godine *Otto* iz Splieta otišao, a priznan Držislav vladarom.

Nekako oko godine 1000 bio splitskim knezom vrlo ugledni Florijan. Ovoga Hrvatom, oli barem hrvatskim čuvstvom obuzeta, smatramo. Ovo tim uztvrdjivamo, što je istodobno i u čisto hrvatskomu Klisu knezovao.

Zatim godine 1015 bio je Prestanc. Ovi se je plemstvom, bogatstvom i vrstnimi osobnimi svojstvi odlikovao. Njegov sin Pavao bio je istodobno do godine 1030 nadbiskupom. Ove godine oporuči Pavao svomu otcu crkvu S. Marije u Poljudu. Svjedoci su Hrvati: Dabro pop, Dabro Gavralan, Grižina, Kaputac (1). Prestanc zatim oporučio ju drugomu sinu Črni, pred sestrom Domnanom i rodjakinjom Dobricom. Črne je imao sina redovnika, sustjepanskoga opata Dabra. I sam Črne pod starost učinio se redovnikom, te poljudsku crkvu oporučio Dabru. Ovi imao duhovnu mater Dobru. Iz ovih imena smjedemo zaključiti, da je Prestancijeva porodica čisto hrvatska bila, koja je za vrieme Svetoslava, Krešimira II, Gojslava i Petra Krešimira u Splitu knezovala.

Godine 1020 bio Nikodem, a godine 1030 opet Prestanc, zatim trećim putem do godine 1040 knezovao. Iste godine spominje se Nikifor, a go-

(1) Documen. VII, 40.

dine 1060 Črne sin Prestancijev, pak godine 1069 valjda neki drugi Nikodem. Istodobno spominje se Valica.

Porodica Valičina bila je takodjer vrlo ugledna, jerbo su od iste često načelnici odabirani. *Stjepan Valica* knezovao do godine 1080, onda njegov sin Dujam do godine 1086. Valičina porodica bila je čisto hrvatska, a knezovala je za vrieme Krešimira, Slavice, Zvonimira i Stjepana. Sa ovom porodicom hrvatska je stranka u Splitu vladala. Za vrieme Valičina knezovanja sagradio je odlični Petar Črne, možda roda Prestancijeva, glasoviti hram S. Petra u Selih na Solinu, u komu je krunjen kralj Zvonimir.

Godine 1089 bio je Firmin, godine 1097 Petar *senior* i Dujam *junior*. Ovi je Valičin unuk. Nakon ovoga do godine 1113 neznademo za imena knezovâ.

Dok su hrvatski vladari u bližnjemu Biaću stolovali, njihov upliv udahnjivao snagu splitskoj hrvatskoj stranci, i ova ljude svoje ruke na vladu uzpostavljala. Nu kada nestalo kraljevâ hrvatske krvi, potavnjeli kraljski biački dvori, pak ih crna koprena prekrila, a svojim gustim mračilom zastrla svu veliku hrvatsku državu, i Split obujmila.

Iz nesloge hrvatskih velmoža izronio na priestolje godine 1103 Magjar Koloman. Kao što ga nehtjeli Zadrani tako niti Splićani. Odporučili mu: „Prije umrjeti no se nepoznatu Magjaru dati“ (1). Još su hrvatska čuvstva plamtjela. Nego kao što S. Ivan Ursini Zadrane, tako nadbiskup Kresencij Splićane sklonuo na uvjetnu predaju.

(1) *Spalatenses.. obdurato animo cuncta proponerent sustinere pericula et damna, quam jugum susciperent Hungarorum.* Thom. arch. c. 17.

Umre godine 1112 dobri Kresencij, a Splićani, da ugode Kolomanu, odabrali mu mezimca i udvoricu Magjara Manasesa. U vrieme onih promjena, latinska stranka nadvladala i odabrala knezom načelnikom Talijanca Adrijana. Godine 1114 umro Koloman, a nadbiskup Manases, u dogovoru sa Magjarom splitskim vojničkim vojevodom, htio izdajnički Split predati mladomu kralju Stjepanu II, i tom zlatnom jabukom čestitati mu. Adrijan doznao za urotu, ali se poplašio i pobjegnuo. Sada je izabran načelnikom veliki Hrvat Črneka. S njime hrvatska stranka opet nadvladala On je godine 1115 urotu velikom vještinom osujetio, Magjare poubijao, a izdajicu Manesasa protjerao. Kašnje se kralj Stjepan sa Splićani izmirio i godine 1124 sve im slobodštine potvrdio.

Mjesto potranoga Manasesa, crkovnim upraviteljem odabrali, takodjer vrloga Hrvata, nadpopo Dabra, glavnoga prijatelja Črnekina. Dabro je po svoj prilici roda Prestancijeva. Dabro i Črneka! Ta su dva vrla Hrvata koji su dvanaestoga vieka u Splitu duhovnimi i gradjanskimi poslovi upravljali. S njima obuhvatilo hrvatstvo sve slojeve javnoga i sukromnoga, gradjanskoga i družtvenoga života, utisnuv pečat hrvatskoga značaja koga ni svi nadošli protivni vjekovi izbrisati nisu mogli. Eto zašto Toma arkidiakon u svojih skazivanjih žestoko napada na ova dva Hrvata On je gorkim srdcem motrio kako je sa onakimi odličnjaci do podpunoga pohrvaćenja Splita moglo doći. On, kolovodja protihrvatske stranke, nastoji svojimi napadaji taku pogibel u budućih vremenih prepriečiti. Mudrim i triezmenim postupanjem, znali su oni i privrženost latinske stranke prisvojiti, jer je najprvi slavni Črneka jednoglasno prozvan „splitskim knezom“, — *Comes* — To i je što je

stravilo Tomu arkidiakona, što se je zgadjalo u dvanaestomu i trinaestom viéku. Črneka je roda spomenute porodice hrvatske, Stjepana Valice, sin prvašnjega načelnika Dujma i plemenite Hrvatice, oli kako sada u Splitu reku: „Gospe“ Strijane (1).

Nastojanjem Dabra i Črneke odabran je godine 1136 Splićanac Gaudijo nadbiskupom. Čovjek to bio visokoga roda. pun bogastva i u rodstvu s množtvom odlične i plemenite čeljadi. Stasom previsok, osobom pregizdav, lica najplemenitijega, načina najljudnijih, punih miloće i blagosti, združeni sa velikom učevnošću, činilo je da u gradu steče svačiju naklonitost, svačiju privrženost, a tim je mogao nad strankama vladati. Sin je bio Kočinov a sinovac Karakulov. Bio je iskren prijatelj Črneke kneza i sasvim odan hrvatskoj stranci Sa Gaudijom, Črnekom i Dobrom splitska hrvatska stranka svoj vrhunac postigla. Eto zašto i na njega Toma arkidiakon napada, kao da bi on uzrokom bio, i njegovi prijatelji Hrvati Dabro i Črneka, što se je zadarska crkva od splitske metropolije odciepila, i što su se Hvar i Brač takodjer rastavili od splitske duhovne uprave. Toma mu nije mogao na hrvatskom čuvstvu prostiti.

Jer je Gaudijo sa osobnimi vrlinami, učenošću, ljepotom i zanosnim stasom. na dvoru hrvatsko-ugarskih vladara Bele II i Geize II, uviek najpristupnija osoba bio, kamo je često odilazio, i to mu Toma u grieh upisiva. Njegovoj crkvi, obadva vladara, mnoge su darovštine poklonili On je svojom darežljivošću mnogo Splitu koristovao, a hrvatsku stranku uzveličao i na vladi održao.

(1) *Črneka Duimi prioris filius, et mater de Strijani.* Rački: Docum. VII. 335, i 449.

Nakon Črneke, godine 1167 do 1176, knezovao je odlični muž Ivan. Njegovo knezovanje spada u vrlo nepogodna vremena. Splitska latinska stranka objeručke, iz mržnje naprama Hrvatom, primila bizantinsku vlast. U Splitu, sa grčkom posadom, stanovao namjestnik i rodjak cara Emanuela, poznati nam Konstatin. U njegovo vrieme spada i žestoki boj vojevode Relje i župana kliškoga Saračena, otca Domaldova, protiva Splićanom privrženikom Bizantinača. Saračen je po svoj prilici sa Ivanom prijateljevao. Da je i knez načelnik Ivan Hrvat i hrvatskih čuvstva bio, svjedoči nam sliedeći dogadjaj.

Godine 1166 umre splitski nadbiskup Petar VI. Medjutim došao je u Split Alberto kardinal de Mora, papin poslanik u Ugarskoj i Hrvatskoj i Dalmaciji. Boraveći duže vremena u Splitu svojimi uzornimi kriepostmi, prisvojio svačija srdca i postao najobljubljenija osoba. Bio svakomu ukućanin i svačiji prijatelj. Da nebi opet kakav čovjek hrvatskim čuvstvi opojen zasjeo na stolicu nadbiskupovu, latinsko svećenstvo sa svojom okretnošću odabralo dobroga i vrloga Alberta nadbiskupom, cieneći da mu se ni hrvatska stranka protiviti neće, jer je i od nje isto visoko čašćen bio. Njegovom uglednom osobom naumili odstraniti od svake uprave hrvatsku stranku.

Ovoj varci domislio se načelnik knez Ivan, te u zanosu svoga hrvatskoga osjećaja, okupio oko sebe cielo splitsko pučanstvo, i sa istim pojde k novoobranomu Albertu, pak mu najuljudnijim i najpristojnijim načinom stade govoriti: „Mi tebe, uzoriti gospodine, sa svom iskrenošću štujemo i od svega srdca ljubimo, ali te nikako nadbiskupom ne-

ćemo“ (1). Vrli Alberto dobrovoljno odreče se nadbiskupstva, te je godine 1187 odabran papom, sa imenom Grgura VIII. Ovo postupanje kneza Ivana nemilo je ražestilo protivnu stranku.

Godine 1176 odabran je neki Martin. Ovoga i bližnjega vremena, nahodimo u spomenicih da se najviše Latini od Hrvatâ diele, što nam zasvjedočiva velika medjusobna mržnja i nesklad. I pod njegovim knezovanjem hrvatska je nadmoćnija stranka uzdržala se, jer ne samo načelnici, već i doglavnici, i sudci bijahu ponajviše Hrvati: Vid Dindučal, Petar Grčina, Dragan Prle, Dobran Trunčan, Vilčeta i Bratanja.

Kada je godine 1180 u Dalmaciji i u Splitu prestao svaki grčki upliv, sa nadošlom vlašću hrvatsko-ugarskih kraljeva, osobito Bele III, narodna je strankâ još snažnijom postala. Zadar odmah protra Mletčane i priznade Belu III svojim. Nu u Splitu, lišena pomoći bizantinske, latinska stranka stala se na sve načine vrpoljiti, jer Bela kralj htio da se nakon mučenstva S. Rajnera, odabere nadbiskupom čovjek hrvatsko-ugarski državljanin, na što Latini nehtjeli pristati, bojeći se opet kakva Hrvata. Zato utekli se Rimu, da im štiti slobodni izbor što se razumjelo: latinske težnje.

Ovoga vremena, po svoj prilici, bio je knezom načelnikom ugledni Hrvat Minoslav. (2), koga je protivna stranka najgorimi zločini, pa i svetogrdstvom, u Rimu tužila. Medjutim je i nadbiskup nekako oko godine 1185 odabran Petar VIII, hrvatsko-ugarski

(1) *Ioannes Comes, coadunata populorum multitudinem . . . veniunt ad eundem legatum Albertum, dicentes, quod alias ipsum diligere et vellent per omnia revereri, sed non consentiunt ut eorum archiepiscopus efficiatur.* Thom. Archid. cap. 20.

(2) *Minoslavus Comes. Erat is e primariis Chrobatiae familiis,* Farl., III 212.

državljanin, od plemićke porodice. sin Kitelenov, a možda je i Hrvat bio. Nu svakako njegov izbor pokaziva nam da je hrvatska stranka. uz prkos svim osvadam protivne, uzdržala premoć.

Je li Minoslav bio kraljski kakov dostojanstvenik ili načelnik, to neznamo. Nu svakako on je bio knezom splitskim. Nakon njega godine 1187 knezovao je veliki Hrvat Grubeša, sin hrvatske plemenite porodice. Načelnikovao do godine 1198, a svojom mudrošću i razboritošću znao je ušutkati protivnu stranku i protjerati Mletčane. Doglavnici su mu bili sami narodnjaci: Ivan Budičev, Vilčeta, Bogdan, Dobrana. Njegov sin Ilija, načelnikovao je u Trogiru godine 1226. Iz ovoga upoznajemo ugled Grubešine porodice i napredak hrvatskog osjećaja i narodnosti.

Nakon njega godine 1201, nahodimo knezom čistoga Hrvata Martinušića. On je od vrlo ugledne hrvatske porodice, sin Vilčinov. Martinušić imao sina Mihovila koji je u Trogiru načelnikovao Već smo vidili kako je sa Domaldom prijateljevao i pomogao mu pri obnovljenju Zadra. Ovako je sa Grubešinom i Martinušića porodicama narodna stranka slavila veliko slavje. Ali nastavša borba izmedju kralja Mirka i njegova brata Andrije, naštetovala je u obće narodnoj u Dalmaciji, dosljedno i splitskoj stranci.

Domaldo Knez Splita.

Za vrieme najvećih stranačkih trvenja i medjusobnih takmenja, nekako oko godine 1209 odabran je proslavljeni Domaldo i splitskim knezom. Tim je on najveći ugled a š njime i narodna splitska stranka najveću snagu postigla. Sada je Domaldo pravim vladaocem Dalmacije postao, jer je knezovao: u Ninu, u Šibeniku, u Trogiru, u Omišu, u Splitu, u Cetini, i većim dielom Zagore sa Imotom, kao svojinu imao. Zadrani i onako bili su mu privrženi On se zbilja i osjećao dalmatinskim vladarom.

Iz načina njegova upravljanja upoznati možemo da je imao tu svrhu: izmiriti stranke i složno odbijati usilne napadaje Mletčanâ. Nu Trogirani i Splićani na to nepristali. Kao što su ponosni splitski Latini prije odbijali svako naumljenje hrvatskih vladara, da Split postane „priestolnicom" njihove velike države, tako su sa istim prezirom odbijali svako izmirenje sa Hrvati, ponudjano im po odličnomu knezu Domaldu. On je naumio Split uzpostaviti pokretalom svih duševnih i narodnih zamisli, i pribaviti mu prvenstvo. To bi Domaldo i postigao u ono doba kada je na dvoru hrvatskih vladara nesloga i

slaboća obstojala. Split, ne samo što se nije ni tada znao položajem niti ponudjenom srećom u vlastite svrhe okoristiti, već je svojim postupanjem kneza Domalda sustezao u svakomu njegovu koraku koga je na korist narodnu, i Splićana istih, poduzimao.

Nadajući se Domaldo da će moći i latinsku stranku u svoje rodoljubne težnje povući, sa največim opipom sa istom je postupao. Nu u tomu se vrlo prevario, jer je ona tim razmazanijom i ponosnijom postajala, čim mu je i veću štetu nanosila. Prem je za prvih godina njegova knezovanja prestala bila javna borba u gradovih izmedju stranaka, jer bo je Domaldov ugled na iste uplivao, sasvim tim latinska stranka nigda nije prestala potajno protiva njemu i Hrvatom snovati. U tomu joj Mletčani pomagali i uviek na ruku bili. Ali mletačka politika ciljala je jedino na svoju a ne na onu latinske stranke korist.

Nikako Mletčani nisu mogli mirnim okom gledati rastuću moć i ugled kneza Domalda, koji no im sve osnove pomrsivao, narodnu sviest uzbudjivao i svojimi napadaji velikih im neprilika prenosio. Upoznali oni u njemu izvanrednoga muža, koji je njihovu tvrdjavu S. Mihovila osvojio, Zadar obnovio, a sada svojim velmožjem stao da ih sa obala iztočnih dalmatinskih odbije. Sve sile i hitrolije uložili da ga sruše. To su mogli sa protivnom mu latinskom strankom. Ova svako Domaldovo djelovanje stala nasiljem i zlostavljenjem proglasivati, samo da ga kod vladara osumnjiči, a kod privržene mu narodne stranke omrazi. To joj je većega povoda davalo što je Domaldo, upoznav da mu nije očekivati izmirenje, oštrije protiva istoj postupao. Nu ova iz tega prigodu uzela da ga svakojakimi potvorami okrivi.

Sve potvore i sva osumnjičivanja Domaldo bi nadvladao bio, ali je za njega i njegove rodoljubne težnje, najveća nesreća bila, što se je kralj Andrija II sa Mletčani izmirio i sprijateljio. Žrtvom toga izmirenja morao je biti knez Domaldo, a tim i hrvatska stranka.

Hrvatsko-ugarski kralj Andrija II, da okaje svoje velike griehe, odredi odvesti križarsku vojnu. Što učini? U Hrvatskoj i u Dalmaciji odabrao banom upraviteljem priora templara Poncija de Cruce. Neimajući novca za vojničke potrebe, oplienio crkve i otare. Pa što još? Prodao Mletčanom Zadar. Žalostni ugovor sklopio u ime kraljevo isti Poncijo de Cruce. Mletčani obvezali se, dakako, uz dobru plaću, prevesti kralja i njegovu vojsku do Palestine. Odabrao Split najzgodnijom točkom sabranju vojske. Sabralo se veliko množtvo brodova u splitsku luku iz Mletaka, Jakina, Zadra i inih dalmatinskih gradova da prenese vitezove u Palestinu. Poslao ovamo kralj svu spravu i živež vojnički na neizbrojnomu kolništvu i samarnih konjih, napunivši svu okolicu grada. Zatim dojde preko 10,000 izabranih vitezova, osim pješadije, svi imajući znamen križa na sebi. Medju ovimi bijahu i Bobanići sa množtvom hrvatskih vitezova. Knez Domaldo i Splićani bili u svemu što se moglo bolje na ruku vojsci. Što se nije moglo u gradu i po varoših smjestiti, to se pod čadore sleglo.

Najpotla dne 23 kolovoza godine 1217, dojde i kralj Andrija u Split, praćen od kraljice Jolante, i sa pratnjom svojih dostojanstvenika i velmoža (1). Pričekali Splićani kralja i kraljicu sa velikim slavjem. On se za duže vremena zadržao. Potla nego

(1) *De Passagio Andreae Regis Hungariae*, Thom. arch. cap. 26,

je sve spravljeno i priredjeno što je za putovanje trebalo, ukrca se vojska i kralj odputova k Palestini, a kraljica sa sjajnom pratnjom povrati se u Ugarsku.

Dok je Andrija u Splitu boravio, zgodile se velike promjene na štetu Domaldovu. Sročili se Mletčani sa latinskom strankom Splita i Trogira i sve sile uložili da zazornoga im Domalda sruše. Kralj je trebovao Mletčanâ, zato niti je mogao niti je smio onoga časa njima niti njihovoj stranci u čem na žao učiniti, a protivnici Domaldovi znali se ovom zgodom okoristiti da njega i hrvatsku stranku obore. Valjda su Mletčani predstavili slabomu kralju kako ih bez prestanka Domaldo napada, i dok on onikim velmožjem razpolaže da im nije mirovanja. Kralj svakako morao se je naći u velikoj neprilici. Poznavao je nenavidost i lukavštinu Mletčanâ, kojom napadaju na mrženoga Domalda, ali je znao i za sve zasluge ovoga, pak je htio prvim žadovoljiti bez ovoga sasvin oboriti. Oduze mu najprije kralj utvrdjeni Klis, te ga Splićanom nudjao. Nu Splićani nehtjeli, a on ga predao templarom. Zatim oduzeo mu i otoke, kojimi je kao knez omiški vladao (1), budući ih Omišanom izručio dok je još vojevodom bio da ih hrvatskoj kruni protiva nasilju mletačkom sačuvaju. Sa ovih otoka najviše je i napadao na Mletčane, zato oni sve uložili da izpadnu izpod vlasti Domaldove. Stranka latinska nije htjela ni Klisa ni otoka, jer bi opet pod vlast Domaldovu došli, budući on u Splitu knezovao. A iz svega se dade razabrati da je to i kralj namjeravao. Nu Splićani radje su se svega odrekli nego da se Hrvatu Domaldu vlast uzmnoža.

(1) *Velle quippe regis erat, ut reciperent castrum Clissae. Volebat eis concedere comitatum insularum.* Ibidem.

Mletčani su donekle svoj cilj postigli; sada je bio red na Splićane i Trogirane da' i oni svoju nakanu postignu. Stupi pred kralja jedno trogirsko odaslanstvo, napadajući i potvarajući Domalda svakojakim izmišljotinami. Kralj prisilovan okolnostmi izdade sliedeću naredbu.

„Svakomu dajemo na znanje, da smo našim viernim Trogiranom dozvolili, neka odsle u ničemu nebudu poduženi odgovorati knezu Domaldu, njegovu sinu, oli njegovoj čeljadi. Kraljskom vlašću zapoviedamo Domaldu, njegovu sinu, i njegovoj čeljadi, da se nebi osle usudili Trogiranom budi u čem dosadjivati, niti od njih što iziskivati. I ako bi im dosadjivali ne samo što će u kraljsku nemilost upasti, nego će jošter i tjelesno kaznjeni biti. Zapoviedamo jošter meštru templarskomu, da ih brani protiva Domaldu, njegovu sinu, i njegovoj čeljadi" (1).

Iz kraljskoga pisma može se razaznati da su osvade bez dokaza nabačene. i samo iz narodne mržnje i sebične svrhe izmišljene. To bi nam zasvjedočilo drugo pismo izdano po Ponciju de Cruce i po njemu sabranom sudištu. Da slabi kralj Andrija nezazrie se zazornim Mletčanom i njihovoj stranci, on je spomenutu žestoku odluku izdao, htio njima i njihovim pristašam zadovoljiti, ali istodobno i Domalda spasiti. o pravednosti koga bio je sasvim osvjedočen. Kralj je dao nalog templarskomu prioru da tužbe Trogiranâ razvidi i osudu izdade. Za tu svrhu Poncijo de Cruce sabrao sudište kod S. Petra na Bojišću kod Vrane, te se izdade ova osuda.

„Dajemo svakomu na znanje, da u poslu parbe, što obstoji izmedju kneza Domalda i trogirskih gra-

(1) Lucio: Memor: 29,

djana, naredili smo obima strankama da pristupe pred nas i pred hrvatske plemiće kod kuće naše S. Petra od Bojišća. Tada knez Domaldo na zabilježeni dan poslao jednoga svoga čovjeka, a Trogirani odaslali Dešu iz Luke. Kada smo pak stali razpitivati uzroke parbi, spomenuti Deša pokaza kraljska pisma dvojstrukim pečatom zapečaćena, kojih je smisao ovi bio. Trogirani nisu poduženi odgovarati ni knezu Domaldu, ni njegovu sinu, ni njegovoj čeljadi u nijednoj stvari. Uz to zapovieda knezu Domaldu, i njegovu sinu, i njegovoj čeljadi kraljskom vlašću, da se unaprjed neusudjivaju dosadjivati im, niti od njih što iziskivati. Ako bi im dosadjivali, ne samo što će u našu kraljsku nemilost upasti, dali će tjelesno kaznjeni biti. S toga sabravši se mi u sbor sa svimi hrvatskimi plemići, ništa drugo nismo mogli razumjeti, nego da kraljsko dopuštenje kako je u pismih potvrdjeno, bude odobreno. Vrhu toga Trogirani su iskali naša pisma. Zato mi u ime kraljevo zapovjedamo svima, da spomenuta darovština i dozvola, ostane i u buduće tvrda“ (1).

Trogirani znali su se ovom zgodom i drugčije okoristiti Kada je Andrija dalmatinskim vojevodom bio. onda je godine 1200 Splićanom oduzeo „biačko kraljsko zemljište“ sa Divuljami i Sutvidom, te ga Trogiranom darovao, ali godine 1207 sve im to oduzeo i svomu miljeniku nadbiskupu Bernardu poklonio. Nego za vrieme njegova u Splitu boravljenja umro Bernardo, a kralj sada opet sve to Splićanom oduzeo i Trogiranom darovao: „samostan S. Petra od Klobučca, selo Biač, crkvu Sutvida i S. Jurja, sa pašnjacimi Divuljskimi i svimi pripadavštinami“.

(1) Op. cit. pag. 30.

Velika je nesreća za Domalda i za svu hrvatsku stranku bila što je onoga časa Bernardo umro. Ovi bi bio kralja Andriju drugčije naputio, niti bi toliko bio popustljiv Mletčanom, niti njihovoj stranci koja je sada složno protiva Domaldu i hrvatskoj stranci radila. Ovako Andrija ugadjajući latinskoj stranci mislio da joj je i srdce prisvojio. Nu i on se prevario. Prije odlazka preporučio Splićanom da bi izabrali nadbiskupom nekoga Aleksandra, koji je u njegovu družtvu bio, čovjeka vrlo učna. Nu i ovi je valjda Hrvat, oli barem Slavjan morao biti, pak splitska latinska stranka prije bi bila sve učinila no Hrvata nadbiskupom odabrala.

Ako i je postupanjem kraljevim moć i ugled Domaldov klonuo, ipak je pri izboru nadbiskupovu hrvatska stranka u toliko nadjačala što je hrvatsko-ugarski državljanin Guncel odabran. On je bio ugledne plemićke porodice, najbliži rodjak hrvatskoga bana Gjule, po tomu sudim da je Hrvatom bio. On je kao vrlo uljudan i bogat plemić ponašao se, a oko sebe same Hrvate imao i hrvatskoj stranci sasvim odan bio. Eto zašto ga najžešće Toma arkidiakon napada, i zašto je sa istim Tomom do žestoke stranačke borbe došao (1). Kao što su prije splitski nadbiskupi stranačku narodnu borbu, koju su sa hrvatskim ninskimi biskupi vodili, sa političnoga i narodnoga polja na duhovno i crkovno prenosili, isto je tako Toma i njegova stranka za vrieme Guncelovo radila. Na tom polju osjećali se jači.

Nego latinska stranka znala je i drugčijim oružjem protiva Domaldu i hrvatskoj stranci djelovati, a to: pretvaranjem. Stali prečinjavati se pravimi

(1) *De promotione Guncelli* Thom. Arch: cap. 27.

hrvatskimi prijatelji, razglasivajući njihovu vruću želju, da već prestanu u Splitu ljute borbe i povrati se žudjeni mir. Kojim načinom? Neka se odstrani knez Domaldo, govorahu: „pravi je to zanešenjak i nesnosljiv Hrvat, pa eto mir i sklad gotov. Njihova je vruća želja u slozi živiti, nu to nije moguće dok onaki čovjek, kao što je Domaldo, bude na vlasti obstojati“. I zbilja ovim načinom mudra latinska stranka prevarila i nadvladala hrvatsku. Da uspije, predložila splitskim knezom Višana. Ovi je zbilja Hrvat iz Zvonigrada bio, od porodice mogućih bribirskih Šubića. Znali su dobro Domaldovi neprijatelji da su Šubići sa svom porodicom takmaci i dušmani njegovi. pa su cienili najboljim sredstvom: zavaditi dvi moguće hrvatske porodice, i tim oni na površje izplivati. Hrvatska stranka pristala uz nazore latinske. Misleći da će se mir i sloga povratiti, ako se mrženi Domaldo zamieni sa drugim Hrvatom Višanom. Ovoga godine 1220 odaberu splitskim knezom, tim sami sebi jamu izkopali.

Ovi splitski primjer bio je povodom da se isto i u drugih dalmatinskih gradovih pokuša umišljena sloga povratiti, dočim je sve to ciljalo, kako kneza Domalda srušiti i odstraniti, u komu su Mletčani i njihove pristaše sveuvjek najvećega neprijatelja smatrali. Pod izlikom, da se odstrane sve zadjevice i stvori pomirenje, sastali se na dogovor Splićani, Trogirani i Klišani, kamo i Šibenčane pozvali. Dne 25 ožujka godine 1221. medju inim bi i ovo utanačeno. „Mi Splićani, Trogirani i Klišani, bez da u čemu kraljskoj vjernosti pomanjkamo, prisižemo na čvrsto pomirenje sa Šibenčani. Od danas svi ćemo kao jedan čovjek biti, i jedan drugomu pripomogati budeli koji od nas rat imao, oli ako bi od koga nasiljem na-

padnut bio. Šibenčani medjutim neće više gusariti' (1), to će reći proti Mletčanom neće ratovati.

Iz ovoga očito upoznajemo, da je u svemu ovomu mletačka hitrolija igrala. Poznali smo da se je iz svih mjesta, Domaldu podčinjenih, napadalo na Mletčane i odbijalo njihovo nas lje. Ovim je daklen najviše na srdcu stalo Domalda oboriti i tim se junačkoga neprijatelja lišiti. Zato je spomenuti ugovor najviše protiva Domaldu i njegovim Šibenčanom naperen, čim se sa izrazom „gusarenja" zabranjivalo dosadjivati oli u čem smetati Mletčanom.

Ovim je načinom i narodna stranka zavedena. Cieneći da će nadoći mir i sloga ako se protivnoj stranci zadovolji, pristala je na odstranjenje Domaldovo, ali je tim i nehote sudjelovala vlastitoj šteti, čim je radila jedino u prilog protivnoj stranci. Sami Omišani upoznali varku protivnika, s toga i nisu u spomenuti savez htjeli stupiti. već sliedili u smislu Domaldove osnove, napadati na Mletčane i na splitske pristaše im. Ovi sa Mletčani i sa svom latinskom strankom napadali na Omišane svimi izmišljenimi potvorami, da ih pred svietom ocrne, i prisvoje si pravo kao na „proklete gusare" udariti. Sa Omišani bili su složni i Cetinjani, a to je dovelo do žestokoga boja izmedju Spličana i Cetinjanâ, koji je iz stranačkih mržnja izazvan i grdan bio.

---

(1) Lucio: Memor: pag. 31.

Boj izmedju Splićanâ i Cetinjanâ.

Nekako uz jesen godine 1883, krčili seljaci na Dicmu kod Sinja crkovno zemljište, i naidju na poredane ljudske lješine. Svakoj je kroz lubanju i gljezno veliki čavao udaren, koji ih je sa podmetnutimi velikimi opekami prikopčavao. Strašni i grozni taj prizor, i jedini u svojoj grozoti, trčao puk sa svih strana da vidi i da mu se načudi. Pogled take divljačnosti svakoga je užasom obuzimao, i svak je na svoj način se domišljao i tumačio uzrok toj strahoti. Meni je odmah pao na um ljuti boj što je godine 1221 izmedju Splićanâ i Cetinjanâ tuda se desio.

Latinska splitska stranka, nije se tim zadovoljila što je kneza Domalda protjerala, gradove u kojih je knezovao, za sobom zavela, nego je odlučila i baštinstvo mu Cetinu ugrabiti i tim ga za vazda uništiti. Nu Cetinjani planuli živim ognjem protiva Splićanom radi uvrjede njihovu knezu učinjene. Stupili u dogovor sa splitskimi Domaldovimi privrženici, te se stali protivnoj stranci osvećivati. Cetinski četovodja Budimir, sa svojom braćom češće zaletjivao se u splitsko polje i zaplienjivao mnogu

stoku, samo „protivne latinske stranke“, dočim je stoka njihovih jednomišljenjaka, pobilježena mirno stala (1).

Evo zašto Toma arkidiakon splitsku narodnu stranku najcrnjimi potezi napada, nazivljući ju „izdajničkom“. Pun gnjeva i mržnje, najotrovnijimi riečmi spominje Cetinjane: „čeljad divlja, koja nigda Splićane neće da pušti u miru“. Koliko mu zuč po srdcu se razlievala i protiva splitskoj narodnoj stranci, koja je uz Domalda i Cetinjane držala, zasvjedočiva nam medju inimi i ovo njegovo poviedanje. „Ovo je najgore, govori on, i odkle proizvire najveće zlo obćemu dobru, kada se u jednomu gradu podieljenomu na stranke žive, kada se obći neprijatelj potajno za prijatelja uzdrži; kada niti se složno boj vodi, niti jednako mir uzdrži. Ondi se najbliži poraz gradu spravlja gdje otačbinom upravljaju izdajnici otačbine; gdje na više vlasti stupaju koji gradjanom grabe; i što bi se na njih imalo najviše osvetiti, to oni osvetu na nedužne gradjane svrću. Tako je nevoljno stanje Splićanâ bilo, jerbo nikakvo podobno vladanje nije obstojalo“ (2).

Ovim hoće da dokaže Toma, kako je narodna stranka nesposobna za vladanje, te nastoji sve što je hrvatskoga u prezir staviti, samo da njegova latinština zavlada.

Nastao medjutim boj u komu Budimir poginuo. Obstoji još i sada kod Sinja u Brnazih „Budimirova porodica“. Nakon njega nastupio mu brat Krunoslav. Splitski knez Višan, držao sa jednim zamje-

(1) *Eorum etenim animalia signata erant, propter quod hostes, ea praetereuntes, ad rapienda alia convolabant.* Thom. arch. cap. 28.

(2) *Illi siquidem urbi proximum paratur excidium ubi regunt patriam patriae proditores.* Op. cit.

nikom, veliku posadu konjaništva sa vrstnim jednookim častnikom. Ovi na vjestačku uredio pješadiju, te sa svom vojničkom uredbom pošao u potjeru za Krunoslavom. Sustigle se čete u dolini dicmanjskoj; zametne se krvavi i žestoki boj, u komu pogine Krunoslav, a njegova četa daleko slabija razbjegne se. Razdraženi Splićani protiva Cetinjanom i hrvatskoj stranci, što učine? Bojeći se da poginuli Cetinjani nepreokrenu se u vukodlake, na spomenuti način mrtve im lješine pričavlali. Isti Toma arkidiakon nadostavlja: „Pobjedonosno povraćajući se Splićani, odsjekli su glavu Krunoslavu, na koplje ju nabili, i sa sobom ju za poruganje do Solina nosili" (1). Valjda je živa istina. jer zbilja našasta je jedna lješina bez glave, ali joj je kroz prsa čavao udaren i sa opekom spojen. To je lješina Krunoslavova! Tim se načinom Splićani osvećivali svojim protivnikom! Do čega dovode mržnje i narodne strasti! Isti Toma, inače kao da je pobožnim bio, taj čin odobrava!

U ovomu boju nije knez Domaldo sudjelovao, već samo njegovi privrženici. On je gledao što će se iz toga poroditi. Ohrabrenivši se ovim splitska stranka, i nadvladavši hrvatsku pomoćju istih Hrvatâ, stade učvršćivati se preinačivajući ustav, udesivši ga na način kojim se protivnoj strani vrata na vladanje zatvarala. Stvorio se triumvirat za gradsku upravu, uz zamjenika kneza Višana, sastojao od ljudî latinske stranke: Mike Zule, Pinose i Kacekte. Ovi su zadaću imali susprezati svaku hrvatsku upravu i svaku narodnu zamisao.

(1) *Redeuntes autem patrata victoria acceperunt caput Chronoslavi, et affixum hastae detulerunt usque Salonam.* Op. et loc. citat.

Znali su Splićani da je knez Domaldo dosta jak, i da ima još ovuda privrženikâ, zato su ga se bojali. Nije im bio poćudan ni Višan, jer ga smatrahu takodjer žestokim Hrvatom. S toga godine 1224 odaberu knezom Petra, gospodara Zahumskoga (1). Ovi je bio vrlo vrstan i razborit čovjek, uz to i pravi vojnički vještak, a i u državnih poslovih odlikovao se. Njim su htjeli Splićani učvrstiti se protiva Domaldu i Višanu, a sa novostvorenim ustavom, ostajala je uprava u rukuh njihove stranke. Nego nesreća je bila, što je Petar „bogomilske vjere" bio, za to mu se svećenstvo uzprotivilo, i vrata mu u oči zatvorilo kada je u crkvu unići htio Sada se pobunilo gradjanstvo, nahrupilo na vrata, rastvorilo ih i Petra u crkvu uvelo. Nastala strašna vika i pobuloga u crkvi i u gradu. Tako uz narodne gradjanske stranke stvorile, se i vjerske još žešće.

Na ovo dotrčao papin poslanik, poznati nam Akoncije. Vidiv što se u Splitu zgadja, proglasi nad istim „Obustavu". Tim još se razdraženost uzmnožala, i vas gradjanski i družtveni život izvrnuo, se u podpuno razsulo. Petar povratio se u Zahumlje, a stranke stale se medjusobno to žešće progoniti. Nadbiskup Guncel kroz ovo vrieme desio se u Ugarskoj; povrativši se godine 1225, mišljaše red uzpostaviti, ako služeći se metropolitskom vlašću digne i preko poslanika „Akoncija" obustavu. Sada još veća pometanja nastala i dala povoda većemu razdraženju stranakâ. Latinska, protivna mu stranka, ustala sa svom žestinom gnjevna srdca protiva njemu, strovaljivajući na njega sve krivnje, nastojeći tim ga odstraniti, kao što je i sa Domaldom učinila.

(1) *De comite Petro.* Thom. arch. cap. 29.

Boj na Ostrog.

Tužnih li nam uspomena ostavi nekoč ponositi Ostrog! Odaljen je bio samo nekoliko kilometarâ na iztok divnoga Biača, s kojim je sreću i nesreću dielio. Poznaju mu se sada same ruševine, a zove se pravim imenom „Ostrožine". Još u prvotač naselili ga hrvatski plemići Didići zvani (1). Dok je Biač sjao dotle i Ostrog cvatio; nestalo na Biaču hrvatskih vladara, tim je ponestalo i ugleda ostrožkih Didića. Dva su to mjesta, kao dva draga kamena, u hrvatskoj kraljevini sjala, iz kojih je najviše darovština Splićanom i Trogiranom izpušteno, i rad kojih najviše se obadva grada medjusobno krvavila, privlačeći u bojni vrtlog i druga mjesta i gradove.

Ležao za duže vremena Ostrog pust i prazan, a pripadao sad Splićanom sad Trogiranom, najpotla ostao vlastništvom splitskoga nadbiskupa. Bilo to iz rodoljubne oli koristoljubne svrhe, neki poljički plemići, Tolen i Vilčeta, sinovi Bučanovi, zaželjeli O-

(1) *Didichi anticamente avevano abitato ivi.* Lucio: Mem. pag. 207.

strog obnoviti. Oni se odavahu potomci starih Didića, kojim jedino da pravo pripada zapušteno to mjesto naseliti i staru mu slavu obnoviti. Pošli do nadbiskupa Guncela, i ovi im dopuštao da Ostrog nasele, misleći tim i radnikâ za svoja zemljišta pribaviti. Nu ovo kod Splićanâ pravu pobunu prouzrokovalo, a sva mržnja strovaljivala se na nadbiskupa privrženika hrvatske stranke i hrvatskih Poljičana.

Splitska latinska stranka uvjek je velikom žestinom mrzila Poljičane kao čiste Hrvate i podupiratelje splitske hrvatske stranke i preziranih Omišana. Uz to su sa istimi i mejašnih neprestanih zadjevica imali. Poljičani uvjek su sa Omišani na Mletčane i njihove pristaše udarali, a ovi su nasuprot snovali kako da im se osvete. Kao što su Omišani i porodica Kačićâ tako su i Poljičani privrženi bili knezu Domaldu. Njegovo izagnanje sa splitskoga knježtva uzbudilo je i kod njih kao i kod Cetinjanâ osvetnu mržnju. Nije moglo bez krvavoga sukoba razdraženost utihati.

Poljički plemićki Didići nasele brzo Ostrog i učvrste ga, kako se moglo bolje. Splićani u tom nazrievali svedjernu prietnju, a još više jer su to Domaldovi odanici bili. Sada ustali protiva Guncelu, i naumili neodustati dok se Ostrog neporuši. Pošalju odaslanstvo knezu Petru, zakljinjući ga nebom i zemljom da im oružanom rukom u pomoć pohiti, i prieteće propasti sačuva. Nije se u ovoj prigodi pazilo niti spominjalo da je Petar „bogomil“.

Knez Petar prignuo se na molbe Splićanâ, pa eto ga do malo u Split sa velikom silom konjaništva. Uredio pješadiju i nabavio sve potrebite bojne sprave. Jednim jutrom po kopnu i po moru krene protiva Ostrogu su preko tri hiljade pješadije, hiljadu

konjanikâ i bojnimi spravami uz oduševljenje gradske latinske stranke. Mahom razredio vojsku, i stalo se sa svih strana jurišati na nepripravni Ostrog.

Nečuvenom žestinom jurišahu Splićani, ali ih junačkom desnicom odbijali Ostrožani. Iznemogli Splićani nemogu da predobiju Ostrog, a uz to bojahu se pripomoći Cetinjanâ i Peljičanâ; pozovnu u pomoć Trogirane, i ovi dotrčali sa vojskom. Nasrćali neprestano, ali sve juriše šaka Poljičanâ odbijala. Oko Ostroga navukli svakojakog drvlja i šikarja te ga zapalili, kroz dim i oganj jurišali, nu i opet odbijeni Nestalo Ostrožanom hrane, zato primili ponudjeno im primirje kroz koje stalo dogovaranje o miru. Dok ovo trajalo Splićani izdajnički napali, i na zidove se popeli. Tu zgodu knez Petar upotrebio, juriš zapovjedio, i tom prevarom u tvrdjavu prodrli. Sada nastalo grozno klanje i ubijanje. Do kakvih strašnih čina dopirali su Splićani, čujmo istoga kolovodju njihove stranke, poznato ga nam Tomu arkidiakona što govori.

„Što se maču izmaklo, govori on, to je sve pohvatano, i sve sa ženami, djecom i starci grozno povedeno. Medjutim sabrali se Splićani i Trogirani u sbor, i sve složno razjagmili što je u Ostrogu preostalo. Crkvu, kojom se Ostrožani najviše ponosili, iz temelja srušili. A što zatim učinili? Strašno!.. Otvorili grobnice mrtvih, na dvor im kosti izbacili, satrli i po polju razbacali, da nigda već nebudu kakvo pravo nad Ostrogom tražiti. Nevoljnim zarobljenikom, prižimice povezali ruke naopako, pak ih k Splitu povukli, i u najtvrdje tavnice pobacali. Kroz tri dana ostali su tako povezani gorko čameći, dok gladom i žedjom shrvani, a smradom i gnjusobom zadušeni, većina njih nemilo propade (1).

Ako su ovakimi grozotami Poljičanom i Ostrožanom Splićani se osvećivali, nemojmo se ni malo čuditi da su istom narodnom strašću zanešeni i Cetinjanom poubijanim, čavle kroz lubanje udarali.

Nakon ovih krvavih prizora nastali u istomu gradu nemiri i sablazni izmedju nadbiskupa Guncela i Tome arkidiakona, a u ove umješalo se cielo gradjanstvo. Da se ovomu nevoljnomu stanju jednoč konac učini, narodna stranka, stala opet vapiti za knezom Domaldom, komu se je latinska stranka protivila. S toga stranke, na prvašnje nove mržnje nadostavile.

---

(1) *Vinctis a tergo manibus ad civitatem duxere captivos, arctissima eos custodia mancipantes. Ubi triduo sine cura iacentes, tunc famis sitisque, tabescentia resoluti, tum carceris squalore suffocati, plures eorum ibidem expiraverunt* cap. 30.

Boj protiva kneza Domaldu.

Netom je Domaldu Klis oduzet i u Splitu sa knježtva skinut, odvrgoše se od njega i drugi dalmatinski gradovi. Sa ovim neklonu duhom, ali nemogući zaustaviti bujicu što se protiva njemu podigla, otvorio joj tek i puštao da mimo projde. Pozornim okom motrio razvijajuće se dogodjaje kojim zapriečiti nije mogao da k bezdanu nehrle.

Splitsko pomamno gradjanstvo, stranačkimi strastmi izkvareno, ničiju vlast priznavalo, već se medjusobnom divljom surovošću trlo i progonilo. Slavohlepje, potištenost i koristoljubje zahvatilo sve slojeve družtvenoga života, koje se izvrglo u proste deračine, palenja, plienjenja i ubijanja. Svi stališi i obadva spola u zlu se nadmećala. Nije se već gledalo na obće dobro, nego sve borbe ciljale na to, da mrzeće se stranke jedna drugu nadvlada. Hrvatska je bila daleko popustljivija i pomirenju sklonija, ali latinska poništo nije htjela popuštati da se i ova u vladu upliće, s toga je izazvala često krvavu oporbu.

Na nesreću cieloga pučanstva, latinsko svećenstvo pokazivalo najveću mržnju protiva svemu što je bilo i disalo hrvatstvom. Kolovodja mu bio, inače

umni, Toma arkidjakon, koji bi radje gledao Split kako se ori no se pohrvati, ili hrvatsku upravu prigrli (1). Zato najžešćom strašću budio u gradjanstvu nemir i nesklad, jedinom namjerom da ljude hrvatske ruke od gradjanske uprave odbije, htijući uviek Split izključivo „latinskim gradom“ svietu predstaviti. U tomu ga sliedilo i ino latinsko svećenstvo sa goropadnim starim patricijskim vlastelinstvom, a ovo izazvalo oporbu hrvatske stranke. Prvu je uzdržavala mletačka vlada sa svojimi hitrolijami, a potonju kadikad hrvatsko-ugarski vladari podpomagali. Nu nitko do prvih godina Domaldova knezovanja nije nastojao čvrstom rukom izmirenje medju strankama uzpostaviti. Sa odlazkom Domaldovim, puštale stranke vas mah strastima, te se svi starliši opačinami nadmećali, oli ih ravnodušno gledali.

Sa izbornih borba i mržnja prelazilo se na posebne osvete. Uglednije porodice rastavile se mnienji i nazori, a zato jedna drugu do smrti i uništenja progonile. Što se kod viših porodica zgadjalo, to se i kod nižega pučanstva izvadjalo. Na sudbene vlasti nije se već obaziralo, jerbo su samo stranački uzpostavljane, a ove su morale stranački i suditi. Po tomu vas ugled i pouzdanje izgubile. Jesu li kanile pravcem pravde poći? Protivna ih stranka odstranjivala, i samo onake odabirala, koje su po nazorih stranke djelovati morale. Niti vlastita stranka nije ih trpila, kada bi joj zasmetale zločine izvadjati: tim se stalo uzpostavljati ljude, koji su puštali da se čini što se hoće. Strašno i nemilo!

Sve je ovo u Splitu zgadjalo se nakon izag-

(1) *Detestantes prorsus viri Schlavigenae experiri.* Thom. arch. cap 21.

nanja kneza Domalda. A latinska stranka, misleći da će tim postati samovladajućom, izazvala je sve gradjanske nerede, koje je nabacivala kao da su prouzrokavani, što se čeljad hrvatske ruke u splitske poslove uplićala.

Medjutim razvijanje svih tih nereda i gradjanskih grozota pozornim je okom Domaldo pratio. Najviše ga u srdcu boljelo, što mu je usljed potvorâ tvrdi Klis oduzet bio, te je uvjek vrebao kako ga opet steći. Da bude u njegovoj vlasti bio, nebi onako nesretno po Cetinjane i po Ostrožane rat se završio. Nego Klis čuvali Templari. Ovi kudili razuzdanost i razkalašenost splitskih stranaka, a zato ih Splićani žestoko zamrzili, i zarekli se osvetiti im se. Oružjem nisu mogli, daklen čim? — Potvorami. Nu ni tim načinom nisu mogli ako im u prilogu nebi bio knez Domaldo. Trebalo im k njemu se približati. Ali Domaldo znao tim žice na svoje klupko namotavati i Splićane prevariti. Dok su ovi Templare svakojakim zločini okrivljivali. i zarekli se neodustati dok ih neodstrane, dotle Domaldo kao pomiritelj stavljao se po sriedi. On Templarom predloži: neka njemu Klis ustupe, a on će im u zamjenu ljepši i tvrdji Šibenik pokloniti, tim će se splitskim napadajem ukloniti i svoja dobrotvorna djelovanja nastaviti moći. Ovi su predlog vrlo rado poprimili, i svojim ugledom kod kralja Andrije II izposlovali da opet Domalda u prvašnju milost primi. Ova zamjena obradovala i Splićane, jer su mislili: kada Templari izajdu iz Klisa da će ga sami imati, oli ako bi ga Domaldo prisvojio, lasno ga preoteti moći. Nu u tom se prevarili. Njihovom pripomoću i naklonitošću, Domaldo zadobije Klis, a kada mu ga Splićani nemogli mirnim putem oduzeti, onda

je nastao krvavi boj protiva knezu Domaldu, koji nam Toma arkidiakon medju inimi nastavlja ovako poviedati. „Zauževši Domaldo tvrdjavu Klis i tu spokojno namjestivši se, kao oprezan i hitropametan, stao s početka prečinjavati se kao da sa Splićani želi u dobru odnošaju živiti. Pretvorno je pritajivao pečal koja ga morila sbog izagnanja, očekivajući vrieme kada bi za primljenu uvrjedu osvetiti se mogao. Jer su pak Splićani skupa mnoga zločinstva protiva Bogu počinili, skupa su morali i kaznu podnositi zato je mogao i Domaldo u svojih osnovah lasno uspjeti. Nisu oni mogli bez prekršaja prisege istomu Domaldu knježtvo oduzeti, niti bez crkovnoga svetogrdja Petra knezom uzpostaviti, stoga su najpotla i do ovoga zločina došli.

„Bio neki svećenik siromašan i ripostit, koga neki seljak duga radi na svjetovnji sud pozvao. Pozvan svećenik pridje, ali povlastnicu iztaknu. Dali neki plemić, imenom Kaceta, ustade iz sbora sudacâ, udari zaušnicom svećenika, i pred svima sveza ga, predavši ga u ruke tužitelja. Kada evo treći dan nakon toga, baš na dan Svisvetî, glas do grada dopade, da su neki plienioci u polje pali. U jedan čas cio grad ustade na oružje, i potrčaše preko solinskoga mosta. Spušta se samo nekoliko Domaldovih konjanika iz Klisa, i odmah sve ono veliko množtvo pobježe, razbjegnuvši se tamo amo. Tada bijahu mnogi plemići i bogataši zarobljeni, naime: spomenuti Kaceta, Dujam Formin i 60 drugih, koji bijahu ne bez sramote k Domaldu u Klis prevedeni. Istu noć posla Domaldo k stajam Splićanâ i odagna do trideset hiljadâ ovacâ. Ljude bo povezane u tamnicu bacio“ (1). Sve se ovo dogodilo negdje oko god. 1225.

(1) *De Bello, quod gestum est cum Domaldo.* Cap. 31.

Nakon ovoga došao do Primorja mladi hrvatski vojevoda Koloman, sin kralja Andrije II, sa velikom pratnjom državnih velmoža. Njega Splićani sjajno pričekali. Tu odmah pred njega stupili Splićani i Trogirani, tužeći kneza Domalda i vapijući neka bude prisilovan zasužnjenike na slobodu pustati, koji već cielu godinu u tavnici čamili, i za izbavljenje njihovo jurve dosta novca potrošeno. Godine 1227 Klis je bio u vlasti Splićana i Trogirana, po tomu sudimo da je istim predao ga Koloman, oduzevši ga Domaldu.

Iz ovoga upoznajemo da je još tada sliedila ista mržnja protiva Domaldu, koji se je Splićanom osvetio, ali i ovi su njemu pomoću vojevode Kolomana, kao što su prije godine 1217 složno Splićani i Trogirani, nagovorom Mletčana, vlašću kralja Andrije, smanjili mu moć i ugled. Ostavši Klis u rukuh Splićanâ i Trogiranâ bio je i kamen smutnje rad koga su do zavade došli. Prem je pak knez Domaldo obećao bio Templarom u zamjenu Šibenik predati, obećanje nije uzdržao, niti su ga oni zaposjednuli. Domaldu je oduzet Klis, ali je još svedjerno veliku moć uzdržao. Protiva njemu osle najžešće su Šubići ustajali, i sve sile ulagali da ga unište.

Domaldo opet knezom splitskim.

Progoneće se i takmeće stranke dovele godine 1227 na stolicu načelnikovu mogućega bribirskoga kneza Grgura Šubića. Nije ga baš sama narodna stranka odabrala, nego i latinska, jerbo se sveuviek bojala Domaldove ruke. Nisu se sami u se pouzdavali da mu mogu suprot stati, s toga im trebalo kakva mogućnika koji bi ih štititi mogao od navala.

Odavna je porodica Grgurova snovala kako Domalda i njegovu porodicu uništiti, i želja ga tjerala na knjaževsku splitsku stolicu zasjesti. Uznemirivale ga osobne vrline, a još više privrženost, ugled i slavje koje uživao kod naroda pa kraljska milost i stečeno velmožje, što sve nije mogao mirnim okom gledati. S toga se je sročivao sa narodnimi dušmani i onimi koji su protiva Domaldu snovali. podpomažući im srušiti ga. Domaldo je nasuprot neprestano nastojao sklopiti prijateljsku svezu sa Grgurom i njegovom porodicom, kao što ju je imao sa Kačići, pojedine snage hrvatskih ovih velmoža u jednu cjelinu spojiti, te ujedinjenimi silami narodne neprijatelje odbijati, i pretisnutoj otačbini slobodniji odisaj pribaviti. Ali na to nigda nije mogao niti Grgura niti itkoga od

porodice mu pritegnuti. I potla nasljednici Domaldovi, slavni Nelepići, kada su se protiva tudjemu nasilju borili, nigda nisu za istu pomisao Šubiće predobili, nego su ovi više na zatrvenje narodnih velmoža, pa i Nelepićâ, radili, da tim samo vlastito velmožje i ugled razprostranu.

I Grgur je inače imao mnogo odličnih osobnih svojstva, koje Toma arkidiakon uzmnaža, jerbo je iz latinsku više no uz hrvatsku stranku pristajao, usa istom protiva mrženomu Hrvatu Domaldu složno djelovao. Prava je narodna šteta što Šubići, onako mogući, bijahu samosvojni i protivnici Domaldu i njegovoj porodici. Da budu tri ove velmožne porodice: Kačića, Domaldovića i Šubića složno sa Domaldom u narodne svrhe svoje snage uložili, drugčije bi se onda sudbina naše domovine razvijala.

Iz harnosti što im je pomogao protjerati kneza Domalda, splitska nenarodna stranka, nadvladala istom prevarom kao što je prije pri izboru Višena, te izabrala negdje oko godine 1228, velmožu Grgura svojim knezom načelnikom. Čemu rek bi nije se niti narodna stranka protivila, jer bo je u njemu svoga čovjeka priznavala, i nepazeći kako je tim protivna stranka iznosila ga, zašto je njim htjela zaustaviti sve rodoljubne Domaldove namjere, kojih se je iz izkustva strašila.

Netom je Grgur postao knezom načelnikom, stao gvozdenom rukom triebiti zloporabe i gradjanske nerede, nastojeći opet uzpostaviti red i obnoviti trgovinu i obrtnost, uklanjajući neposlušne i neradišne činovnike, a postavljajući zamjenike ljude okretnije i nepristranije. Nu to pokvarenim Splićanom nikako po ćudi nije bilo. Navikli neredu, smutnji, deračini i svakovrstnoj opačini, nisu mogli

iz takih kaljužina izaći i obući se gradjanskim dostojanstvom. Zato stali odmah snovati kako i Grgurovim osnovam suprostati i njega odstraniti. Nitko im nije u tomu mogao bolje pomoći do velmožja istoga prije protjeranoga Domalda. Ovoga je pomogao Grgur srušiti, valjda će ovomu osvetiti se, ako ga opet knezom odaberu.

Po svoj prilici u toj nakani stranke se složile, pa kao što prije godine 1220 protjerale Domalda, istim sramotnim načinom godine 1229 sbacili i izagnali Grgura, a odabrali knezom po drugi put Domalda. Ovako postupanje Splićana nemilo razžestilo Grgura i svu mu porodicu, zarekavši se kad li tad li Splićanom osvetiti se, a i knezu Domaldu koji pomogao im protjerati ga. Nije se sjećao Grgur na narodnu često opetovanu poslovicu: „Tko drugomu jamu kopa, sam u nju upada“. Jamu je zbilja Grgur pomogao Domaldu izkopati, ali su ga pomogači u istu ubacili.

Nije za dugo niti Domaldo na knježevskoj stolici mogao se u Splitu održati, jer je strankam iz volje izpao, netom je i on gradjanski mir i družtvene dobre odnošaje stao uredjivati i uvadjati. Doznao je Grgur za sve tajne splitske, te je sa neprijatelji Domaldovimi i sa ozlovoljenici urotu protiva istomu snovao, da ga zbaci i opet zasjedne on na knježevsku stolicu., Ugled i velmožje njegovo i njegove porodice, spletke Mletčanâ i nenarodne stranke, sve se složilo i Domalda sa knježevske stolice skinulo, a Grgura iste godine 1229 drugim putem na istu uzpostavilo, na kojoj se sa svojom moćju i mletačkom pripomoćju do godine 1234 održao.

Domaldo podiže bunu.

Osvjedoči se Domaldo da mu nigda za rukom poći neće latinsku sa hrvatskom strankom sljubiti i složnimi silami neprijateljem narodnim odoljivati. Upozna takodjer da rastuća moć porodice Šubića, složna sa Mletčani i sa nenarodnom strankom, na toliko će uzrasti i protiva njemu sva se obrnuti, da će ga najpotle srušiti. Da se svim ovim zlim posljedicam izmakne, neprijatelje, dok mu nad glavom nisu narasli, sruši, i svoj cilj narodni izvede, naumio poći prevratnim putem i bunu u narodnomu smislu podignuti. Osim rodoljubstva, na ovo su ga bodrile i ondašnje državne okolnosti koje on dobro razpoznavao.

U Ugarskoj i u Hrvatskoj družtveni i državni odnošaji bijahu sasvim razvraćeni i poremećeni. Velmože jagmile se i preotimale državna dobra; slabi kralj Andrija II, cieneći privrženost njihovu steći, razasipao darovštine, a i njegovi sinovi, isti Bela III, i Koloman sa otcem u svadji. Svuda nezadovoljstvo i nepouzdanje. Što nisu velikaši, to su zakupnici kraljevih prihoda, Židovi davili i robili nevoljni narod da već nije mogao nikako podnositi

nepodnosljivoga jarma, zato je očekivao i vapio makar odkle pomoć da ga iz ljutih nevolja izbavi. Sve je ovo dobro poznavao Domaldo, pa je i mislio da će njegovi prevratni pokreti naći podpun odziv kod naroda i listom pristati uz njega, nadajući se boljemu i snoslivijemu stanju. Domaldovo junačko ime jurve je i onako u narodu slovilo, kao branitelja narodnih prava.

Osim što se je osnivao na pripomoć i pouzdanje ozlovoljenoga naroda, Domaldo je pouzdavao se i u svoju odvažnost, kojom, pri kraljskoj slaboći, mišljaše, lašnje će uspjeti. Još je bio knezom mnogih dalmatinskih gradova; imao svuda velikih privrženika; u istomu Splitu, stranka mu je narodna odanost uzdržala. Cienio je: propuštili se ovo zgodno vrieme, zaludu bi ga očekivao da osnovu izvedem. Da je Domaldo zbilja protiva vladaru osnovao bio bunu, svjedoči nam pismo vojevode Kolomana, sina kralja Andrije II, upravljeno godine 1229 na splitskoga kneza Grgura Šubića, poznatoga nam Domaldova neprijatelja, koje ovako glasi.

1229

„Koloman, božjom pomoćju hrvatsko-dalmatinski vojevoda, splitskomu knezu i svemu puku grada milost i pozdrav šalje. Vjernosti vašoj koju ste dužni kraljskomu dostojanstvu uzdržati, zapoviedajući vam strogo nalažemo: da vi i svi vaši manji i veći brodovi budete pristojno naoružani i spravni. Netom pak našega poslanika primite, odmah nam u pomoć priskočite protiva Domaldu kraljskómu neprijatelju. Što se pak tiče Domaldovih stvari, da se neusudite pod živu glavu pod vaše čuvanje primiti“ (1).

(1) ... *contra Domaldum inimicum regis protinus in auxilium nostrum occurratis. Et de rebus ejusdem Domaldi nihil in vestram custodiam recipere praesumatis.* Carrara: Archiv. Capit. di Spala. pag. 73.

Iz ovoga samoga Kolomanova pisma razaznati možemo kakvo je kolo Domaldo zaigrao. Vojevoda se u opasnosti osjećao kada naprešnu pomoć u Splićanah, a možda je isto i kod svih inih gradova, iskao. Što je Koloman pomorsku pripomoć tražio, očito je da se najviše bojao Domaldovih saveznika, Omišana, a napose junačkih Kačića. Nije samo Splićane i njihova kneza najprije pozvao da iz njihove dužnosti u pomoć mu preskoče, nego i još više s toga što mu je dobro poznato bilo kako splitska latinska stranka mrzila je uvjek Domalda sbog njegovih izrazitih narodnih čuvstva, a sada će ga i još više zamrziti kada je u smislu hrvatskomu i bunu podigao protiva svomu vladaru. Splitski knez Grgur ne samo iz podaničke dužnosti, ali i sbog osvete, biti će sve moguće sile podigao da satare Domalda, komu je i prije na put stajao, a sada mu se prigoda pružala da ga ujedinjenimi silami sruši.

Da je buna po svoj sjevernoj i srednjoj Dalmaciji vitlala izuzam primorske neke gradove, to nam čisto zasvjedočiva skupna izjava od godine 1229 Mihovila hvarskoga biskupa, Treguana trogirskoga i Katalda splitskoga arkidiakona, upravljena na Nikolu skradinskoga biskupa. Medju inim evo kako zaključivaju: „Ovo učinismo sa podpunim privoljenjem biskupa — a podčinjenih splitskoj metropoliji — koji ovoj izjavi prisustovati nisu mogli radi straha od Hrvata, koji svu Dalmaciju uništiše“ (1).

Učni Farlat nemože da dozna koji bi to ondašnji domaći ili vanjski neprijatelji bili, što su, kao što spomenuta izjava veli, cielu Dalmaciju u-

(1) *qui interesse non potuerunt propter Schlavos totam Dalmatiam destruentes.* **Farlat III, pag. 256.**

ništivali. Oslanjajući se na onodobna povjedanja Tome arkidiakona, misli da su to bili Cetinjani, Omišani i Zahumci; dočim izjava biskupa odnosi se na Domaldovu bunu, nebudući onoga vremena kakvih drugih bojeva u Dalmaciji bivalo. Izraz pak „uništujući svu Dalmaciju“ običajan je bio kod svih narodnih protivnika, kojim su izrazom svaki hrvatski pokret označivali, kao što su pomorske rodoljube „gusarim“ nazivali.

Negdje mjeseca rujna iste godine 1229, nahodimo u Vrani sakupljene: vojevodu Kolomana, poznatoga nam bana Gjulu „rodjaka nadbiskupa Guncela, Stjepana trogirskoga kneza i brata mu Grgura splitskoga kneza, Renarda Argentara templarskoga meštra, daklen državne glavare sa drugimi dostojanstvenici i velmožami (1). Okupio ih Koloman, gdje je valjda uz riešavanje raznih parnica, i dogovaranje vodio o Domaldovoj buni, i o načinu ugušenja. Porodica Šubića u tom poslu najglavnije nam se iztiče, kao ugušiteljica hrvatskog pokreta.

Nego za ovu bunu, koju je Domaldo pokrenuo, najbolje doznajemo iz jedne listine kralja Bele IV na Šubiće upravljene. Godine 1251 dojde Bela u Dalmaciju sa mnogobrojnom pratnjom i odsjede kod crkve S. Petra od Klobučca u Kaštelih pod Biačem. Tu je bio najstariji benediktinski samostan hrvatskih vremena, koga je slavni vladar Trpimir oko godine 852 dao podignuti sa dogovorom cieloga sabora (2). U njegovih prostorijah moglo se je pristojno ukonačenje kralju prirediti. Istom godine 1420, trogirsko obćinsko vieće, sbog vojničkih svrha, dade

(1) Farlat: III, ibid.

(2) Vidi moju razpravu: *S. Petar od Klobučca.* „Viestnik arkeol“ g. VII, broj 3.

ga porušiti. Možda nije bilo već u njemu redovnikâ, jer dugotrajni i žestoki bojevi izmedju Splićanâ i Trogiranâ, i strašna tatarska navala raztjerala ih. Boraveći tu Bela, izmedju inih, dne 2 studenoga izdade i glasovitu povlastnicu na Šubiće, u kojoj se još i ovo kaže:

„Od ovoga razmatranja prisilovani hoćemo da svak zadržajem ovoga pisma saznade, kako vierni naši: knez Stjepko i Jakov, i sinovi kneza Stjepana, i knez Daniel, i sinovi kneza Bribinje i Obrad; pa isto tako i unuci njegovi, naime: sinovi plemića bribirskoga Budislava, pridržeći se stopa predjih svojih, još od prvašnjih svojih doba, pokazivahu harnu i vjernosti dužnu čast, nastojeći ju uzmnažati pred očima našega veličanstva, predobivši i raztjeravši Domalda i Božinu sa njihovimi rodjaci, jerbo dužnom vjernošću bijahu zakrenuli, i mnoge druge, koji takodjer bijahu ustali protiva kraljskomu veličanstvu, porazbijaše često i često na kopnu i na moru..... zadobivši tim pohvaljenu pobjedu i slavje (1)".

Iz kraljskih rieči čisto doznajemo da je Domaldo veliku bunu podigao, a da su ju najviše Šubići pomogli udušiti. Zatim doznajemo da je borba po kopnu i po moru vodjena. To nam sada razjasnjiva pismo kojim je vojevoda Koloman Splićane i kneza Grgura pozivao da sve svoje brodove naoružaju i spravni budu. Još je tada Domaldo knezom u nekoliko primorskih gradovah bio, medju ovimi: u Ninu, Šibeniku i Omišu, a i Zadar, barem iz

(1) *ut expugnatis et effugatis Domaldo et Boyzin, ac cognatis eorundem, quia a fidelitate debita aberrarant..... in praelio navali et terrestri.... laudabilem victoriam obtinuissent et triumphum.* **Lucio: de reg. Dalm. L. IV, cap. IX.**

potaje, bunu je pomagao. Da je zahvatila cielom Dalmacijom, svjedoči nam spomenuta izjava nekoličine dalmatinskih biskupa: *totam Dalmatiam destruentes*. Koliko je buna obstojala nemože se znati, ali svakako ga duže vremena morala je potrajati. Nije nam poznata osoba Boišine ili Božine drugoga pokretača bune. Možda je ovi upravljao najviše pomorskom silom Omišanâ i drugih saveznika, te je morao biti roda Domaldova ili njegovih jednomišljenika Kačića.

Andrija, dok je još vojevodom bio, Omiš je učvrstio i predstojeće otoke Omišanom izručio da ih protiva navali Mletčana sačuvaju. Omiš i otoci došli pod vlast Domaldovu, uslied prije navedene darovštine od godine 1210; nu isti Andrija II, da ugodi Mletčanom i njihovoj stranci, oduzeo ih Domaldu godine 1217 kada je kroz Split na križarnu vojnu pošao. Nego Omišani i otočani pristali uz Domalda, i sliedili napadati na Mletčane. Zato Andrija sam sebe oporičući, izdao je strogu zavovied protiva Omišanom, Domaldovim saveznikom: „Neka Malduk, vojevoda Kačića, i njegova rodbina prestanu nasrćati na dva predstojeća im otoka i na Žrvnovicu; neka protjeraju gusare i bogomile, inače biti će osobno kaznjeni državnom silom i dvama sinovima Belom i Kolomanom“ (1). To je nekako oko godine 1222 bivalo, a u vrieme bune, svoja napadanja na Mletčane i pristaše im obnovili, i zato ih Mletčani tužili kralju, a ovaj im Brač i Hvar opet oduzeo.

Nejma sumnje da su i Mletčani budi kojimi sredstvi Šubićem pomagali bunu podušiti; oni su sa istimi prijateljevali, a jednako Domalda mrzili i na

(1) Farlat: III, 249.

njegovo uništenje složno snovali. Ako im je i odprije zazoran bio, to sa pokretom hrvatskim morali su ga sasvim pogibeljnim smatrati. — Ponosni Šubići nisu ga mogli pored sobom trpiti, zato im se liepa zgoda pružila da ga sruše (1), i na njegovu štetu svoje velmožje uzveličaju. Tim je ta pokušana buna svršila, koja je vrlo znamenita i narodnoga smjera bila, ali dosle premalo poznata.

---

(1) *et ipse Domaldus per Breberienses coercitus fuit.* Lucio: Mem p. pag. 63.

Domaldo po treći put splitskim knezom.

Nije pošlo Domaldu za rukom sa narodnim pokretom uspjeti, ali je postigao u toliko da je i nakon toga znao svoj prvašnji položaj održati, i u koliko su to okolnosti pružale, na korist narodne stranke djelovati. To nam svjedoči slučaj, što ga je po treći put hrvatska splitska stranka godine 1235 knezom načelnikom odabrala. Iz svega mogli bismo zaključiti da je pokret više mirnim nego poraznim načinom završio. Domaldo upoznav da sjedinjenoj sili državnoj i mogućih Šubića, nije mu odoljeti, nakon više po kopnu i po moru održanih bitaka, sam biti će zaiskao pomirenje, a ovo mu pruženo uz podpuno pomilovanje. Inače nebi se moglo razumjeti njegovo pojavljenje na političnomu pozorištu sa splitskim knezovanjem. Koloman je sa odveć malom silom raspolagati mogao, a i ovu trebalo mu ulagati na uredjenje razdrmane Hrvatske i protiva Ninoslavu banu bosanskomu. Možda je sa ovim Domaldo i u dogovoru bio, što je i sklonulo vojevodu da pomilovanje izprosi mu, samo da oslabi Ninoslava i Bogomile, protiva kojim se na boj spremao kao ban hrvatski.

Želimo li doznati kako je Domaldo opet na površje izronio i trećim putem knezom postao, to nam treba obazrieti se na mienjajuće i razvijajuće se dogadjaje splitskih medjusobno takmećih se stranaka, od vremena podušenoga pokreta godine 1229, do njegova izbora godine 1235, kroz koje doba knezovao je u Splitu glavni Domaldov neprijatelj, mogući Grgur Šubić, koji je sva moguća sredstva uložio da se na knježevskoj stolici održi i Domalda onemogući.

Godine 1228 umre u Splitu dobri arkidiakon Grubčić, sin Prodanov. prijatelj Domaldov i pristaša hrvatske stranke. Njega je još nadbiskup Bernardo odabrao. Odmah kanonički sbor, u odsutnosti nadbiskupa Guncela, odabere mu zamjenika, imenom Katalda, koga nadbiskup nehtio potvrditi, jer bez njega odabran, a još više s toga što je uz latinsku stranku držao Kataldo umre godine 1230, a kanonički sbor i opet brže bolje u odsutnosti Guncelovoj odabere poznatoga nam povjestničara i kolovodju latinske stranke Tomu, koji se od tada arkidiakonom nazivlje. Ni ovoga nehtio Guncel priznati, jer bez njegove prisutnosti odabran. Zato ga je Toma nemilo znao u svojoj poviesti ocrniti. Istom kašnje sklonuo se nadbiskup i potvrdio ga

Toma, mjesto da bude nadbiskupu zahvalan i da traži pomirenje medju i onako razdraženima strankama, on stao svom žestinom napadati i na Guncela i na sve što nije latinštinom odisalo. Da se komu nezazre, oli da mu se u čem neprigovori, svu svoju mržnju, koju je u srdcu nosio protiva svemu što se hrvatski zvalo, znao je pod drugim vidom i na svoj hitri način prikazivati, skrivajuć se pod plašt naboženih namjera. Obuzet svojim visokim položa-

jem, i neobazirajući se na ničije prigovore, na ničija prava, odlučnostju gnievna srdca, ustao napadajući, ocrnjivajući i progoneći svećenike koji su protivnu stranku držali. Naumio bijaše: otriebiti Split od svega što se hrvatskim odavalo, da pred cielim svietom uzmogne se pohvaliti: „to je latinski grad.“ Napao najprije na nadbiskupa, pak na cielo svećenstvo koje uz njega držalo, vodeći taj nedični boj istim običajem, istimi sredstvi, i istimi izvrćanji pojmova, kako se to od najprvih vremena običavalo, pak još i sada traje.

Nego Toma naišao na neočekivanu oporbu sa protivne mu hrvatske stranke. Na čelo ove postavio se isto dostojanstven i odličan muž, srčeni Hrvat nadpop Petar Murigić. Ovi je uvjek oporbu protiva Tomi vodio, sbog razlike narodnih nazora, a sada kada je Toma svojim netriezmenim postupanjem izazvao sve stranačke strasti, Petar mu istom žestinom suprotstao, radi čega, njega, i sve njegove mišljenike, nastoji najgorimi potezi ocrniti, da tim obrani i skrije svoju protinarodnu težnju. Izazvane i razdražene po Tomi stranke, živile u istomu gradu kao najžešće progoneće se dvi vojske, koje su medjusobnimi proganjanji kroz ciele četri godine neprestano se borile. Spočetka uz Tomu bio sbor kanonikâ i latinsko svećenstvo, ali upoznav pretjeranost njegovu, malo po malo stao svak od njega bježati (1), a svećenstvo, nadbiskup i cielo pučanstvo pristalo uz pomirljivijega arkipopa Petra Murgića.

Nastao bijaše u Splitu svaki nered i bezakonje, a svagdanje sablazni svoj vrhunac postizale u bor-

(1) *cumque Archidiaconus a suis se deseri videret et numerum quotidie magis imminui fautorum suorum ad partes Archipresbyteri transeuntium.* Farlat: III, 260.

bah, koje su se u istih hramovih zgadjale. Knez Grgur Šubić, oli nije mogao oli nije htio zazrieti se strankam, bojeći se da ga protjeraju, puštao da se svom žestinom razdraženosti krvave i progone. Ni nadbisdup nije mogao ništa, jerbo je Toma svu gnjevnu srditost svoje stranke protiva njemu naperio On istí povieda: „Do te zloće ova je sablazan uzrastla, da u istoj crkvi ne samo vikom borilo se, nego do te smionosti dohodilo se, da je jedan na drugoga ruke stavljao. Razdraženo pučanstvo sa svojom nesviesnošću držalo se sada ove sada one stranke, podižući najžešće pobuloženje u cielomu gradu. Malo da ne svi kanonici protiva arkidiakonu bijahu; a uz njega pristajali od plemstva samo oni koji su bolji i triezmeniji bili, i većina svećenstva. Sa ovoga uzroka budući cio grad u pobulozi, bojeći se arkidiakon da izmedju gradjanâ do kakva zločina nedojde se, cienio je pametno popuštati okolnostim vremenâ i pozvati se na svetu Stolicu“ (1). Tko u ovomu nevidi borbu takmećih se narodnih stranaka, koje nam Toma pod drugim vidom predstavlja? Isto i sada biva, pa isto se izvrću.

Godine 1234 pošao Toma su četri kanonika do pape Grgura IX, koji se onda u Perugji desio, te mu na svoj način sve jade i nevolje izkazao, i kod istoga pomilovanje i utješenje našao. Za arkidiakona ustao trogirski biskup Treguan i hvarski biskup Nikola, obadva žestoka protivnika hrvatstva, po tomu i Guncelova. Odbor od pape sastavljen, dao krivicu nadbiskupu, a Tomi pohvalu Tim se mislilo da je razdor dovršen i opet mir i sklad uzpostavljen, ali je to bilo samo prividno, jerbo je

(1) Thom. arch. cap. 32.

pod pepelom mržnja narodna tinjala, a ovu je najviše Toma podpirivao, koji je pod drugim vidom borbu vodio.

Obedvima strankama ogorčalo knezovanje Grgurovo; latinskoj, jer nije protiva hrvatskoj postupao onom žestinom kako su to želili Tomini ljudi; hrvatskoj, jer su ga gledali puno prvoj popustljiva. Grgur je mogao stranke barem podušene držati, jer bio najmogućniji hrvatski velmoža. Nu on dohodio u Split samo za vlastite a ne obće poslove, zato su slobodnije mogle se stranke progoniti, što se izvrnulo u proste deračine i zločine. Niži puk pristavao uz svoju vlastelu. a ovi većim gnjevom na zator medjusobni radili; pa kako je koja stranka nadvladjivala, tako je i svoje ljude na čelo uprave postavljala (1). Stranka hrvatska, predvodjena Petrom Murigićem, nadvladala Tomu i Grgura sa njihovom strankom; pa da se osveti obadvama, odabere godine 1235 knezom Domalda, koga su najviše mrzili, što im je najjače suprotstao i hrvatsku misao iztaknivao.

Došavši po treći put na knjaževu stolicu, Domaldo je opet nastojao da prvašnju moć i ugled steče, što ga je bio kad dvora izgubio, usljed posljednjega podignutoga pokreta. Njemu je hrvatska stranka sasvim odana bila, ali su ovu uviek neprijatelji znali oslabiti razdvojenjem. Sada je protiva njemu bio Toma sa svom latinskom strankom, a ovu je u tom podupirala mletačka vlada i moguća porodica Šubića, koja se pomamila što je i drugim putem Grgur protran, i njegov najveći suparnik, o-

(1) *Modo pars una illum facere Comitem, modo pars altera alium.... Tunc ejecerunt Gregorium, et fecerunt Comitem Domaldum, qui erat inimicissimus ejus capitalis.* Ibidem cap. 33.

dabran. Isto su i kralj Andrija i Koloman ban hrvatski, zazornim okom gledali Domalda, koga su buntovnikom smatrali, kako opet na znamenitu stolicu splitske uprave zasjeda Za to su složno protiva njemu sve moguće sile djelovale. Možda bi ga i prije srušile bile, ali g. 1235 umre nevaljali i protusloveći se kralj Andrija, a nasliedi ga u najljepšoj muževnoj dobi njegov sin Bela IV, ostavši i na dalje na vladi u Hrvatskoj njegov brat Koloman. Usljed ovih na dvoru desivših se promjena, mogao se Domaldo za dvie godine, do 1237, na upravi održati, nakon koga bi odabran Marko sin Grgurov.

I pri ovomu izboru, kakvimi se sredstvi stranke posluživale, opet nam povieda Toma Domaldov neprijatelj. „Izagnavši Domalda, govori on, učiniše knezom Marka, sina Grgurova. Nu to ne jednomišljeno već stranački i medjusobnimi mržnjami progoneći se. Radi ovoga nastadoše velika neprijateljstva, štete i pogibelji otačbine. Onih vremena, kao što se kaže, neki nevoljni gradjani, iz mržnje naprama onim koji su uz Grgura držali, pojdoše i nagovoriše nekoga Tolena, sinovca kneza Petra iz Zahumlja, da bi došao i zaplienio stoku Splićana i Trogirana. On, sa ne malom četom konjanika, kriomice dojezdi do mjesta koje se zove Busolina (*Basilen*), gdje je veliko množtvo blaga paslo, i zaplieni do 80,000 splitskih ovaca, koje odvede, niti ih već mogoše Splićani dobiti. Ali naoružanom pomorskom silom često se puta zaletjahu u njegovu zemlju, te ju većim dielom poplienjivahu".

Namjera je Tome arkidiakona svietu predstaviti, da nemože u Splitu nikako hrvatska vlada obstati, jer dok ova bude, uviek će i mržnje i strasti uzmnažati se. Treba daklen sve što je hrvatskoga otrie-

biti i izkorienuti, a latinsko vladanje uzpostaviti. onda samo može se mirnim biti. On sam nam to kaže: „Do tolikoga zločinstva bijahu svi prignuti, da se je mislilo, nastati će obći poraz grada. Ova bojazan dade povoda našim da pomisle na latinsku upravu (1). Na to počeli redovnici franjevci u svojih propoviedanjih gradjane nagovarati, da načelnika odaberu od plemena Latinskoga. Najviše pak Toma arkidiakon, sakupivši svećenstvo, često opominjaše pučanstvo, mnogimi dokazi pokazivajući, da nije moguće drugim načinom grad u dobro stanje prevesti, nego ako izaberu upravu Latinâ".

Iz svega ovoga čisto upoznajemo da sva vika i pobuloga, koju je Toma prouzrokovao, i svi njegovi nečastni napadaji na Guncela, Domalda, Petra Murigića i na druge narodne kolovodje, smierala je jedino na to: da se odstrane ljudi i hrvatska uprava, a uzpostavi latinska. za kojom je on neizmjerno čeznuo, i svojimi mudrimi hitrolijami uspjeo, jerbo je zbilja godine 1239, odabran načelnikom Talijanac Gargan, koji je sa Tomom nastojao Split sasvim potalijančiti U tu svrhu odmah ugovor utanačio sa Trogiranimi, kako se složno oprieti svakoj hrvatskoj struji. Najviše ovi ugovor ciljao je protiva Stjepku Šubiću, i svoj njegovoj velmožnoj porodici, kojom se je Toma vješto prije posluživao na zator hrvatske stranke, kneza Domalda, njegove porodice i glavnih mu saveznika Omišanâ. Knezovi Šubići iz mržnje naprama Domaldu i njegovoj porodici, da se splitskimi knezovi održati mogu, postali su bili igračka

(1) *Iste motus causam dedit nostratibus de Latino regimine cogitare.... Thomas convocato clero, frequenter populum commonebat..... quod non alio modo poterat civitas ad bonum statum reduci, nisi per regimen Latinorum.* Ibidem.

u vještih rukuh Tome arkidiakona i njegove stranke, koja se njih pridržala dok je istih potrebovala. Kada se je jačom osjećala, nastojala je i tih Hrvata otresti se i Split sa novim načelnikom Talijancem Garganom, svietu „podpuno latinskim gradom“ predstaviti.

Hinila se sloga i dobrobit Splita, lagodeći i odajući privrženost Šubićem, dok je stranka nenarodna njihovim velmožjem i svojom pobulogom, treći put iz Splita protjerala kneza Domalda (1), a nakon njega i Marka Šubića, sina Grgurova. Sada je mogla, što je uviek željela, postaviti latinsku upravu — *regimen Latinorum*. Hitra latinska stranka, razdvojila hrvatske velmože, tim je svrhu postigla, jer zbilja hrvatsku upravu izturila, ali joj nigda nepojde za rukom Split polatinčiti prem je uvjek na to smjerala.

Do danas uzdrži se jedna uspomenica u Splitu o knezu Domaldu, koja Splićane opominje da im je Hrvat trinaestoga vieka knezovao. Domaldov vrli prijatelj nadbiskup Bernardo, dade godine 1210 saliti srebrni kovčežić i u isti glavu S. Anastazija postaviti. Na njemu htjede da se uz Bernardovo, i ono kralja Andrije, uriže jošter i ime kneza Domalda (2) za viečnju uspomenu. Bernardo je godine 1214, još i divna vrata hrama S. Dujma dao urezati, kojimi se i sada Split ponosi. Je li slučajno ili naumljeno na glavi splitskoga pokrovitelja ime Domaldovo urezano, to neznademo; ali iz djela njegovih, možemo upoznati, da je naumio bio Split „glavnim

(1) *Domaldus Comes Spalati.... tertio per vim et factionem expulsum, an. 1237.* Farlat. III, pag. 6.

(2) Farl. I., pag. 738.

gradom slobodne Hrvatske" uzpostaviti, kao što su nekoč i hrvatski vladari. Ali Splićani ostali uviek u uzkom djelokrugu narodnih i državnih zamišljaja.

Domaldova svrha.

Nitko nam nezabilježi Domaldov dospitak do jedinoga splitskoga ljetopisca i zanešenjaka Mike Madijeva, nu i on načinom koji nam se više pričom no istinom predstavlja.

Za njegovo vrieme knezovao u Klisu prkositi Jure Šubić, koji dosta jada Splićanom zadavao i u svedjernih zadjevicah s njimi živio. Da ga čim prestraši i odvrati od napadaja na splitsku čeljad, Mika Madijev, sličan u nazorih i težnjah Tomi arkidiakonu, samo što manje učniji, upravi na Juru kneza sliedeću priču, koja bi se tobože na kneza Domalda odnosila. „Oj, kneže Jure — govori mu Mika — imao bi se sjetiti prošlih godina, i pomišljati na doba kneza Domalda iz Livna, pa već jednoč prestati nas Splićane smućivati. Znaj bo da gospodujući u Klisu knez Domaldo, zarobi dvaestak — Toma veli šesdeset — odličnih splitskih plemića, kao što nam je to u splitskih uspomenah ostalo zabilježeno, zato ga zlo sustiglo. On je najpotla u spomenutoj kliškoj tvrdjavi uhvaćen u vlastitoj njegovoj postelji, postavljen na jednoga ošlića, pa za veću sramotu i poruganje, sa ostriženimi kosami k

Splitu poveden. Najkašnje postao redovnikom i zaboravljen u Trogiru umro“ (1).

Ovo skazivanje mislim da je sasvim, ili barem dielom, na priči osnovano. Domaldo je bio vrlo ugledna i velmožna osoba, on je u samomu Splitu u tri navrata do preko dvaest godinâ knezovao, s toga o njemu i njegovoj svrhi naravno da je u puku kojekakvih priča nastati moralo. A ovom se u svoju svrhu Mika Madijev poslužio, na svoj način obukao, sa jedinom namjerom, da kneza Juru od navalâ na Splićane uztukne. Mi ćemo Miku Madijeva sa dokazi pobiti, netom prije razjasnimo odkuda je navedena priča nastati mogla.

Mi podpuno vjerujemo što Mika veli, da je knez Domaldo, uvidivši neuspjeh svojih rodoljubnih težnja, sliedeći primjere onoga vieka, nakon trećega u Splitu, godine 1237, knezovanja, odrekao se svih javnih i domaćih posala, i stupio u red S. Frane, i pošao u trogirski ondašnji najznamenitiji samostan. Kao redovnik, morao se podastrići, i priprostitom odjećom obući. Po duhu svoga reda, morao je od vrata do vrata milostinju iskati, i pred sobom sa uprošenom milostinjom oslića natovarena goniti. On je valjda već podpunim starcem bio, pa gdjegod se i na ošlića bacio, po primjeru svoga redoutemeljitelja.

Taj nekadašnji velmoža, i najznamenitija osoba u Dalmaciji svoga vremena, videći kako sa visine na kojoj sjao, tako nizko padnuo, sa ostriženimi vlasi, hrapavom odjećom, opasana konopčićem, pred sobom oslića po gradskih ulicah goni, stavno da je svakomu u oči moralo udariti, a možda je i izsmihavanje kod puka izazivalo. To je i sasvim na-

(1) Preneseno kod Lucija: Memor. di Traù. p. 36.

ravno, ako pomislimo da se ištom za njegovih vremena kod nas pojavio novi red S. Frane. Poznajući i Splićani i Trogirani vrlo dobro Domalda i njegovo prvašnje velmožje, a videći ga opet toliko potištena, lakoumni i lakovjerni taj puk, o njemu iznio priču, kojom se Mika Madijev znao na svoj način poslužiti da kneza Juru preplaši.

Današnji bi viek možda slaboćom smatrao, čim se je Domaldov najviše uznosio, zato mogli bi ga neki rdjavije suditi i pomisliti malim čovjekom što se je redovnikom učinio. dočim zbilja u tomu najveća mu slava i odsjeva. Čujmo što bi ovako krivosudećim na obranu kneza Domalda rekao talijanski pisaoc živući Frano Prudencano.

„Toliki zanos, govori on, probudi svuda kod naroda novi red S. Frane, da se je ne samo niži puk jagmio, išćući da obuče priprostitu haljinu S. Frane, već i isti velikaši onoga vieka prečudnovati primjer davahu. Mogli bismo nabrojiti na stotine kraljâ i cesarâ, njihovih zaručnica i sinova, pa i drugih knezova i velmoža koji su jatomice zagrljivali red ovi. Napominjemo samo kako mnogi istočni vladari, od sinova S. Frane na kršćanstvo obraćeni, ostavljahu priestolja i mekoputnosti a prihvaćahu siromašno i pokorno življenje. Liepo nam je i milo zato pogledati kako mnogi od austrijskih cara i carica sa njihovimi plemenitimi sinovi; pa onda neizbrojni kralji i vladari: Francuske, Navarske, Napuljske, Sicilijanske, Savojske, Španjolske, Portugalske, Ugarske, Češke, Poljske, Svedske i Danske, Engležke, Irske i Škotske, Jeruzolima i Cipra, Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Srbke, Bugarske, Kandije, Armenske i Indije, čudnim zanosom ostavljahu presjajna priestolja i hineća blaznjenja svojih pod-

lih udvorica, hrleći pod osinj otajstvene palme, tražeći u samostanskoj blaženoj tihoći pravi mir i počitak. Hitiše sa sebe kraljski plašt i sjajnu krunu, izvuše se i svoje bokove opasaše priprostitim konopčićem. A i njihove zaručnice ostavljahu dvorski sjaj sa razkošjem, pojdoše u samostan i ubrojiše se medju plemenite kćeri S. Klare. Oni pak koji na svomu mjestu ostadoše, zagrliše upravu Trećoredjâ i postadoše pravim uzorom pravičnosti, blagosti, dobrotvornosti i iskreni savjetnici svoga naroda“ (1).

Čudni i prije nevidjeni pojav koji se najprije u gradu Asisu sa S. Franom i utemeljenjem njegova trojstrukoga reda svietu pokazao, uzdrmao i zanio za sobom sve stališe. U Bolonji htjede svak fratrom postati, proti čemu je morala gradjanska vlast ustati. Bili su redovnici S. Frane osim knezovâ i vladarâ još slavni muževi: Cimabue, Giotto, a kašnje strašni Michelangelo, nježni Rafael, obretnik Kristofor Kolombo. Nu nad sve spominjemo neumrloga Danta, koji se nije stidio opasati pascem Trećega Reda, i onako divno i nedostižno pjevati o S. Frani i njegovu redu (2).

Što se zbivalo u Talijanskoj i u drugih stranah, isto se dogadjalo i kod nas u Dalmaciji, Hrvatskoj i ostalih balkanskih pokrajinah. Svietli kriesovi redovâ S. Frane doprli najprije do Dalmacije, i svojim sjajom zanili i naše velikaše i velmože da i negovorimo o nižemu pučanstvu. Vladislav drugi, sin srbskoga Stjepana Prvoviênčanoga, odreče se godine 1237 priestolja i kraljestva, i postade redovni-

(1) Francesco d'Assisi e il suo secolo. Francesco Prudenzano, Napoli 1882. pag. 173.
(2) Canto XI del Paradiso.

kom S. Frane u Dubrovniku. Jelisava sveta, kćer Andrije II, i sin mu vojevoda Koloman postali Trećoredci. Kćer Jelisavina, blažena Ana, pak kćer Bele IV, S. Jelena, drugčije Joheleta, sa svom porodicom poznatoga nam kralja Andrije i njegova sina Bele, možemo reći da su bili redovnici koga od trijuh redova. Trećoredac bio i isti protivnik Domaldov splitski Toma arkidiakon, koji nam onako liepu uspomenu o istom S. Frani upisanu ostavio.

Ako slični muževi postadoše redovnici. nemajmo se čuditi ni našemu velikomu knezu Domaldu, koji je imao više uzroka da se za ovim redom zanese nego drugi, jer je sam imao sreću onodobno čudovište, Franu svetoga, gledati, slušati i sa istim se razgovorati. A evo kada i kako.

Kada je kralj Andrija II godine **1217** okupio ugarske i hrvatske vitezove, te pošao na petu križarnu vojnu, prispio u Split su deset hiljadâ konjanika vitezova, osim pješadije (1) i neizkazane prtljage. Netom on sa vojskom k Palestini pošao, eto i S. Frane sa svojimi vitezovi redovnici, uputio se u svetu zemlju da osvoji grob Gospodinov. Svratio se najprije u Zadar, onda u Split pa u Dubrovnik. Baš u to vrieme bio u Splitu knezom načelnikom naš Domaldo, koji prije najpristojnije pričekao kralja Andriju. njegovu pratnju i svu vojsku, onda još većom otvorenošću dočekao sv. Franu i njegovo družtvo. Boraveći koje vrieme svetac u Splitu, po sebi se kaže, da je s njime i Domaldo do razgovora došao, i za vazda mu u srdcu ostao, i najpotla njegov redovnik postao. Jedino Domaldovim privoljenjem mogli su Splićani pokloniti S. Frani i njego-

(1) Assmann: Geschichte des Mittelalters. Zweite Abtheil. s. 32.

vim redovnikom crkvu sv. Feliksa, uz koju zasnovao se onda, pak još i sada obstoji, samostan.

Domaldo je u S. Frani opazio ne samo velikoga svetca nego najvećega rodoljuba, koji ako je vas sviet ljubavju htio zagrliti, on je najviše Talijansku i svoj grad Asis ljubio. Izgledom je pokazao koliko je rodoljuban, a htiede da i njegovi redovnici budu svaki u svojoj otačbini uzorni rodoljubi. U Dubrovniku u franjevačkom samostanu, na ulazku u unutrnje prostorije, ima prastara slika koja nam predočiva Franino rodoljubje. Nahodeći se u svomu gradu Asisu na skončanju života, htjede prije pozdraviti se sa svojim zavičajem. Njegovi ga duhovni sinovi na rukuh uzdržu, a on pruža ruke, blagosiva svoj grad i za vazda se s njim oprašta! To slika predstavlja.

Nebudi nam začudno ni to, što je Domaldo odabrao trogirski samostan, jerbo je ovi najstariji i najugledniji bio. Pred gradom Trogirom još godine 1214, bogati i pobožni plemić. Deša Lucijo, dade sagraditi samostan redovnikom S. Frane. Kašnje, godine 1234, sa dogovorom svoje supruge plemenite Hrvatice Stane, ostavi spomenutom sva svoja velika posjedovanja, ustanovivši da sa istimi budu upravljati: njegov brat Petar, onda Grgur i Bivo, sinovi drugoga mu brata, takodjer i sestrin sin Petar (1). Od ovih, godine 1224, odabrao biskup Treguan evandjelske poslovače. Kako i kojim plodom svuda poslušavani bijahu, svjedoči nam protestanat povjestničar Ašmann. „Za pučku prosvjetu najprvi i najviše postarali se Franjevci, koji svojimi

(1) *Desso Lucio fondava la chiesa ed il convento alli Padri minori, vivente san Francesco, che fu nel 1214.* Lucio: Memor. p. 61-82.

prostimi i pučkimi propoviedanji preveliku slavu stekoše. Okupljalo se na hiljade okolo njih, slušajući ih u crkvah, po poljih i po livadah“ (1).

Nego čudna slučaja! Toma arkidiakon i knez Domaldo takmaci i u neprestanoj borbi o narodnomu prvenstvu, prvi za latinsko, a potonji za hrvatsko, obadva bijahu redovnici S. Frane. Obadva, onodobno čudovište gledali i slušali, Toma u Bolonji, Domaldo u Splitu; obadva ukopana u crkvah S. Frane, prvi u Splitu, a drugi u Trogiru. Nije nam poznato koje godine umro je Domaldo. Po svoj prilici nije prije godine 1243, jerbo ove godine riešio je „Fra Gerardo iz Modene razpru što je obstojala“ izmedju kneza Domalda, njegova sina Slovina, i sinovca Rogera“ (2).

Cienimo da je vriedno navesti ovdje što Toma arkidiakon piše o Fra Gerardu, po čemu ćemo bolje poznati koji upliv i dobrotvorje odmah u prvotač doprinašahu Franjevci puku našemu, što je možda i kneza Domalda potaklo, izmedju inih uzroka, da se redovnikom učini.

„Izmedju Splićanâ i Trogiranâ nastao godine 1243 najstrastveniji boj, glede nekih zemalja u velikomu polju, koje Bela IV, stojeći u Trogiru, ovomu darovao. Već vojske razdražene poredane stahu da se pobiju. U to prispio neki redovnik S. Frane, imenom Gerardo, a rodom iz Modene, čovjek radi velike svetinje života, poštovan i vele proglasen, po komu je Bog, kažu, prizamjerna čudotvorja djelovao. U duši ga boljelo gledajući strašnu uzavrielu mržnju

(1) Geschichte des Mittelalters. II. Abth. s. 75.

(2) *Restò sopita la differenza col Conte Domaldo, Slovina suo figliolo, e Rogerio suo nipote.* Lucio: Memor. 47.

izmedju dva grada, i bojeći se da nebi do prolića krvi došlo izmedju rodjakâ i bližnikâ, poče svjetovati na pomirenje. I dogodi se da iz časti naprama takomu čovjeku obadva grada prihvatiše pomirenje (1)".

Uvjete pomirenja, dne jedanest rujna spomenute godine, u prisutnosti splitskih i trogirskih odaslanika, kod crkve S. Petra na otoku Čeovu, sastavio je isti Fra Gerardo i njegovi drugovi, Fra Pavao, i Fra Andrija, koji su obostrano primljeni i potvrdjeni. (2)

Iz navedenoga nije nam se čuditi što je onaki velmoža, kao što je Domaldo, pod svoju starost učinio se redovnikom, te smo lahko upoznati mogli, da je Miha Madijev naumice pretvorio svoje poviedanje, jedinom namjerom, da zastraši kneza Juru. Nu razvidimo sada je li Domaldo u svojoj postelji u Klisu mogao biti uhvaćen kako kaže Mika.

Mika Madijev počeo bilježiti svoje uspomene godine 1290. daklen 53 godine nakon protjeranja kneza Domalda godine 1237 iz Splita. U ovo doba, ni potla, nije bio Klis u njegovoj vlasti, već u onoj Splićanâ i Trogiranâ. Po čemu sama po sebi pada tvrdnja Mikina, da je u Klisu uhvaćen u vlastitoj postelji, što bi značilo da je Klisom zapoviedao. Poznali smo da je još godine 1217 kralj Andrija II, usljed tužba sa strane Splićanâ i Trogiranâ, Domaldu Klis oduzeo i Templarom ga predao. Istina pomoćju istih Splićanâ godine 1221, opet Klisom Domaldo zavladao, ali godine 1226 po nagovoru Splićanâ oduzeo mu ga hrvatsko-dalmatinski vojevoda Koloman, izručivši ga na čuvanje istim Spli-

(1) *De Bello quod emiserit inter Spalatenses et Traguriensfs.* C. 44.
(2) Lucio: Memor. 46,

ćanom i Trogiranom. Nakon ovoga nigdje spomena da je već igda u Domaldovoj vlasti bio. A da bude njim i zapoviedao, neuspjela mu buna od godine 1229, iztrgla bi mu ga bila iz vlasti, niti bi njegovi protivnici Šubići, prepuštali da u njegovoj vlasti ostane. Do godine 1237 nije mu takodjer mogla biti učinjena po Madiju navedena sramota, jer tada nebi bio trećim putem splitskim knezom odabran. Daklen je poviedanje naumice izmišljeno, ili na neistinitoj priči osnovano.

Imade još i drugih tvrdjih dokaza koji sasvim Madijevo kazivanje obaraju: to je suvremena poviest Tome arkidiakona. Poznali smo kako Toma, zagovaratelj i kolovodja latinske stranke, odavao se uvjek najžešćim suparnikom i protivnikom zatočniku hrvatske zamisli, knezu Domaldu. Njega je daleko nadživio, i u svojoj poviesti u više prigodah ga osobitim obzirom spominje. Da bude se zbilja desio po Madiju navedeni toliko bučni čin, kako bi ga suvremenik Toma premučao kada bi mu dobro u prilog došao da hrvatske kolovodje što potištenije svietu predstavi? Nije Toma zatajao ni užasne grozote od Splićanâ počinjene nad Cetinjanim i njihovima kolovodjama Budimiru i Krunoslavu i nad Ostrožanam, nebi pritajao bio, da budu ih i nad Domaldom izveli. Nenapominjući nam ništa o tomu, sama po sebi stvar pada. Istina, Toma nenavodi ni drugi čin: da je Domaldo redovnikom postao. Nu to niti mu u prilog hodilo. niti mu trebalo na Domalda se već osvrćati, poklo se sa borbenoga pozorišta uklonio i sa onoga javnih djelovanja. . .

. . . .

. . . .

. . . .

Ovako propratismo burni život „cetinskoga kneza Domalda“, od njegova u Livnu rodjenja do u Trogiru dospivenja, i upoznadosmo ga junakom i žarkim rodoljubom svoga vremena. Stupio na pozorište javnih uprava i djelovanja u vrieme najvećega narodnoga, državnoga i družtvenoga razsula, nastojao svimi snagami da izporavi poremećeni red i oživi gradjansko blagostanje. Lišenu Hrvatsku vladara vlastite krvi, izloženu i otvorenu svim navalam pohlepnih dušmana, ustao da obrani, odbijajući njihove napadaje i obnovljivajući porušeni Zadar grad.

Stupio u ono doba kada no sva prije moguća Hrvatska postala poprištem grdnih domaćih smutnja i nemira, družtvenih i gradjanskih nereda, krvavih usilničkih borba, preotimajućih se strastvenih stranaka i takmećih se velmožnih porodica. U doba kada rodoljubje pretvorilo se u koristoljubje i sebičnost, a životne narodne snage trošile se u najžešće medjusobno trvenje, iz koga nicali usilnici, koji su narodu kolik i vanjski dušmani naštetovali. Knez Domaldo ciljao stranke izmiriti, medjusobni sklad i pouzdanje uzpostaviti, tim domovinu ojačati i slobodnom ju učiniti.

Privržen hrvatskomu vladaru, u korist jedinstva državnoga, djelovao i napućivao ga kako da klonulu Hrvatsku ojača. Nu kad opazio slabost vladarevu, njegovu popustljivost naprama Mletčanom, puštajući da odtrgnjivaju gradove od uda hrvatske kraljevine, zanese ga rodoljubje na toliko. da pokuša prevratom u korist domovine proizvesti, što mu mirnim i odanim putem nije moguće bilo.

Najprvo mu proslavljeno ime sa obnovljenjem Zadra. — „Ono obnovljenje, govori Ivan Kreljano-

vić (1) bi pouzdano knezu Domaldu, znamenitomu mužu' privrženu hrvatsko-ugarskomu dvoru, koji je kao knez gradova: Zadra, Šibenika, Trogira i Splita, zbilja cielom pokrajinom vladao". Uporište njegovih osnova ostao uviek Šibenik i Omiš. Odbijanja dušmanskih navala nazivahu narodni neprijatelji „gusarstvom" i „barbarstvom".

Svi onodobni glavniji dogadjaji što su se Dalmacijom zbivali, ponajviše se okolo njega vrtili. Po tomu dugotrajni mu i burni život izprepleten je izmienjivajućimi se srećami i nesrećami. Ako se u prvih kadkad uznio, u potonjih nigda duhom klonuo. Borbâ nije tražio, ali kada bi ga susretnule, nije im se niti uklanjao, već srtimice u vrtlog im se bacao. Znao je riedkom okretnošću iz borbenih i uzljuljanih talasa na površje im izronjivati, kormilo u ruke prihvaćati i onamo ladjom upravljati, kamo mu rodoljubni cilj pred očima lebdio.

Upoznalismo tri glavne zadaće, da je u svih djelih i osnovah imao. Prva: složiti takmeće i boreće se stranke. Druga: složnimi snagami odbijati napadaje Mletčana i drugih narodnih dušmana. Treća: zapuštenu domovinu slobodnom učiniti. U izvedenju svojih osnova, vidilismo ga čovjekom svoga vremena, puna pronicavosti i okretnosti, postojane radinosti i žilavosti, gdje, prostranošću srdca, sjedinjivao najžarkije rodoljubje. U svojih nakanah nije uspio jer bo je u sasvim nepogodnih vremenih ih stao izvadjati. Nitko ga nije razumio. Najviše mu priečila moguća porodica Šubića, koja sročila se sa vanjskimi neprijatelji i domaćimi izrodi, i sve svoje oštre

(1) *Memorie per la storia della Dalm.* Vol. II, 73.

striele protiva njemu kao najznamenitijemu mužu naperivali. Rušeći Domalda, rušili su i domovinu hrvatsku.

Istina, onodobnim grdnim mahnam narodnih prvaka i velmoža, koje su i sve slojeve družtvenoga i gradjanskoga života zahvatile, nije im ni Domaldo podpuno izbjegnuti mogao. Dali uzporedimo li ga sa istodobnimi budi koje vrsti velmožami, naći ćemo ga za čudo jedinoga u sjajnoj slici narodnoga okvira, u kojoj evo mi ga narodu i predstavismo.

KAZALO

POGLAVITIH IMENÂ I STVARÎ.

A.

B.

C.

Ć.

Č.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

Š.

T.

U.

V.

Z.

Sadržaj.